

رۆمانا خه یالا زانستی و ئەدهبیهت (مروّقی به له چهك وهك نمونه)

نفیسه اسماعیل حاجی

پشكا زمانى كوردی، كۆلیژا زمان، زانکۆیا دهوك، هه‌رمێا کوردستانی – عێراق (nefisahaji@yahoo.com)

<https://doi.org/10.26436/2018.6.1.547>

2017/12: 2018/03 په‌سه‌ندکر: 2018/03 به‌لافکر: 2018/03

پوخته:

هه‌ر چه‌نده رۆمانا خه یالا زانستی دیرۆکه‌ك درێژ د ئەدهبی جیهانیدا هه‌یه، به‌لی وه‌كو زاراڤ "ئەدهبی خه یالا زانستی" ده‌گه‌ریت بۆ ده‌ستپێکا چه‌رخێ بیستی و به‌ری وی ده‌می تیکست په‌یدا بووینه. قی چه‌ندی ژێ گه‌له‌ك ئەگه‌ر هه‌بووینه، وه‌كو: پێشکه‌فتنا زانستی و شۆره‌شا پێشه‌سازی. به‌لی ل جفاکێن پاشکه‌فتی گێڕبوویه و دب‌ت ئەفه ئەگه‌ری گێڕبوونا وی بت ل ده‌قه‌را مه‌ ژێ. رۆمانا "مروّقی به‌له‌چه‌ك" دب‌ت یه‌که‌م نمونه‌ بت ژ قی جوړی ئەدهبی ل ده‌قه‌را به‌هیدیان. چونکو ئەفه رۆمانه یه‌که‌م پێنگاهه‌ د فه‌گێرانا کوردیدا ل ده‌قه‌را مه‌ د بیا قی رۆمانا خه یالا زانستیدا، ئەفه فه‌کۆلینه هه‌ول‌دانه‌که بۆ پێشچا‌فکر و رونکرنا تیگه‌ه و سیمایین قی جوړی ئەدهبی ب گشتی و پێشچا‌فکرنا سیمایین رۆمانا مروّقی به‌له‌چه‌ك ب تاییه‌تی. ژ به‌رکو رۆمانا خه یالا زانستی گری‌دان و تیکه‌لبوونه دنا‌قه‌را ئەدهبی و زانستیدا، پرسین سهره‌کی یین قی فه‌کۆلینی ژبلی پێشک‌شکرنا قی رۆمانی وه‌كو پێنگاه‌کا نوی د ئەدهبی به‌هیدیاندا، ئەون: ئه‌ری رۆمانا مروّقی به‌له‌چه‌ك د ئاستی په‌ سفر دنقیسینیدا؟ نفیسه‌ری ئەدهبییه‌تا رۆمانی پاراستیه‌؟ بۆ قی چه‌ندی مفا ژ سیمای و بنه‌مایین ئەدهبی خه یالا زانستی یا جیهانی هاتیه‌ وه‌رگرتن: چونکو ئەفه جوړه‌ بوویه ژانه‌ك سهر‌بخو د ئەدهبی جیهانیدا. ژنه‌نجامی فه‌کۆلینی ل فان پرسان، دیاربوو، زمانی رۆمانی ئەگه‌ر ل هنده‌ك جهان هه‌تا راده‌کی ل ئاستی پلا سفردا بت، ب گشتی وه‌سا نه‌بوویه و ئەدهبییه‌تی و زمانی چر بیا‌فه‌کی باش فه‌گرتیه‌. ژ ئالیی شیواز و نافه‌رۆکی و ئەله‌منتین رۆمانی و هه‌ست و سۆزان فه، هه‌ر دو ئالی زانست و ئەدهب هاتینه‌ پاراستی و ب شاره‌زایی د خزمه‌تا یه‌ك دو دا هاتینه‌ بکاره‌تان. به‌لی ب دیتنا من ئەدهبییه‌تا رۆمانی هه‌تا راه‌کی بیا‌فه‌کی به‌رفه‌هتر ژ یی زانستی فه‌گرتیه‌. پتر زانست د خزمه‌تا ئەدهبیدا بوویه. په‌یقین سهره‌کی: مروّقی به‌له‌چه‌ك، ئەدهبی خه یالا زانستی، په‌ سفر دنقیسینیدا، ئەدهبییه‌ت، تاردیگرا.

1. پێشه‌کی

کارکرین وه‌كو رۆمان یا‌کوبسوون و جان کوهن. هه‌روه‌ها میتۆدا مه‌ یا ره‌خنه‌یی شیکرنا بنه‌مایین هونه‌ری و شیوازی رۆمانی بوویه ئەفه فه‌کۆلینه ل دوو‌فه‌ پێد‌قیاتییا باب‌ه‌تی ژبلی پێشه‌کیی و ئەنجامان ل سهر‌ چوار ته‌وه‌رین سهره‌کی هاتیه‌ پا‌فه‌کر، یی ئیکی (ئەدهبی خه یالا زانستی) یه، مه‌ تیدا هه‌ول‌دایه‌ زاراڤ، پێناسه‌ و باب‌ه‌تین قی جوړی ئەدهبی رون بکه‌ن. ته‌وه‌ری دوی ل په‌یوه‌ندیی دنا‌قه‌را ئەدهبی و زانستیدا د فه‌کۆلت. ته‌وه‌ری سییی دانوستاندنی ل دور ئەدهبییه‌تا قی ژانه‌ی دکه‌ت. ته‌وه‌ری داوییی ب نافونیشان (مروّقی به‌له‌چه‌ك وه‌كو ئەدهبی خه یالا زانستی) یه. ئەفه د چه‌ند ته‌وه‌ره‌کاندا هاتیه‌ پێشچا‌فکر، وه‌كو: زاراڤی گونجای بۆ رۆمانی و نافونیشانی رۆمانی، دیسان نافه‌رۆکا رۆمانی ژ ئالیی زانستی و ئەدهبی فه‌ هاتیه‌ گه‌نگه‌شه‌کر. ل داوییی ژێ بنه‌مایین رۆمانی و شیوازی وی ژ هه‌ر دو ئالیان فه‌ هاتیه‌ رونکر.

هه‌ر که‌سی پێدا‌چوونا به‌ره‌مه‌ین (فاضل عمر) ی بکه‌ت، دی بۆ دیار بت کو ئەفه نفیسه‌ره هه‌رده‌م هه‌ول‌ین چه‌رباندن و ئافراندا شیوه‌ و فۆرمین نوی کریه. دب‌ت چونکو ئیک ژ نفیسه‌رین پشته‌فانین نویخازیی بوویه. قی جاره دب‌ت که‌سایه‌تییا وی وه‌كو نوژدار ژێ هه‌فکار بوویه و سهر‌نجا وی به‌رف زانستی کیشایه‌ و بوویه خودانی یه‌که‌م داهیانانا راسته‌قینه‌ د بیا قی ئەدهبی خه یالا زانستیدا. چونکو رۆمانا وی "مروّقی به‌له‌چه‌ك" دب‌ت یه‌که‌م نمونه‌ بت ژ قی جوړی ئەدهبی ل ده‌قه‌را به‌هیدیان، سهر‌نجا مه‌ به‌رف خوه‌ کیشا کو ببته‌ باب‌ه‌تی فه‌کۆلینا قی لاپه‌ری. له‌وما ئەفه فه‌کۆلینه هه‌ول‌دانه‌که بۆ ورونکرنا چه‌مک و سیمایین قی جوړی ئەدهبی ب گشتی و د رۆمانا مروّقی به‌له‌چه‌ك ب تاییه‌ت. ژ بوو فه‌کۆلینی ل قی چه‌ندی و پرسین دی یین فه‌کۆلینی، ئەون: ئه‌ری رۆمانا مروّقی به‌له‌چه‌ك د ئاستی په‌ سفر دنقیسینیدا؟ نفیسه‌ری ئەدهبییه‌تا رۆمانی پاراستیه‌؟ مفا ژ سیمای و بنه‌مایین ئەدهبی خه یالا زانستی یا جیهانی هاتیه‌ وه‌رگرتن. دیسان مفا ژ بو‌چوونین ره‌خنه‌گرین دبیا قی شیعه‌رییه‌ت و ئەدهبییه‌تیدا

2. ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی

1.2. زاراف:

ژ بهر نژیکییا دناقه‌را ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی و هنده‌کین دیدا و دیسان ژبه‌ر به‌رفره‌هیا تیگه‌هی وی، کو پتر ژ ئالییه‌کی ب خوه قه دگرت، وه‌کو ئه‌دهب، زانست و خه‌یالی، پتر ژ زارافه‌کی بۆ هاتییه بکارئینان. زارافی "ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی" وه‌کو به‌رامبه‌ر زارافی بیانی یی به‌ربه‌ئا (La Littérature de la Science-Fiction) ده‌یت. هوگو گرنسباک (H. Gernsback) یه‌که‌م جار زارافی (Scientifiction) بۆ یه‌که‌م گوفارا فی ژانرا ئه‌دهبی ئه‌وا ل سالا (1926) ی ب نافونیشان "چیرۆکین گه‌له‌ک خوش" (قصص مذهلة) (Amazing Stories) بکارئینا. به‌لی گرنسباکی زارافی خوه یی ئیککی بۆ (Science-Fiction) قه‌گوه‌زت. ئه‌وژی ده‌می ل سالا (1929) ی دو گوفارین دی یین تاییه‌ت ب فی جوژی ئه‌دهبی قه، کو ئه‌و ژ ی "چیرۆکین ناموین زانستی" (قصص عجائب العلم)، (Science Wonder Stories) ده‌می ئه‌و جوژین د گوفارا ئیکیدا ل سالا (1929) ی به‌ئا فکری ب ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی سالوختاین (1).

هر چهنده پشستی پیلین ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی یی ئه‌مریکی ل سهر ده‌می خوه یی زپین، کو سالا (1950 م) یی ب سهر ئه‌ورپادا گرتی، وان زارافی ئه‌مریکی (Science-Fiction) بکارئینا، به‌لی ئه‌فه هندی ناگه‌هینت کو روژئا‌فای ب گشتی باوه‌رییه‌کا ته‌مام ب هندی هه‌بوو، کو ئه‌ف زارافه وه‌کو ناف دشی‌ت ده‌ربپینی ژ سیمایی فی ژانرا ئه‌دهبی بکه‌ت، یان شیان هه‌یه ده‌ربپینی ژ تیگه‌هی وی یی راسته‌قینه بکه‌ت. نفیسه‌ری فره‌نسی (حیرارد دیفلو) دیاردکه‌ت کو پیدفیه فره‌نسی زارافی ئه‌مریکی بکاربین، چونکو درکاندنا وی بۆ فره‌نسییا یا ئاسانه. به‌لی دیسان دیاردکه‌ت کو ئه‌ف زارافه نه یی ورده و دیسان یی مژوهییه و مرقفی بسهردا دبت. درکاندنا زاره‌کی یا (Science-Fiction) خاپینوکه وه‌زا مرقفی ب له‌ز به‌رف موشه‌کین ئاسمانی دبت (2). ههر دبت ژبه‌ر فی چه‌ندی بت گه‌له‌ک زاراف ل روژئا‌فای په‌یدا‌بوون، به‌لی ب راستی چ ژوان وه‌کو ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی جهی خوه نه‌گرت. وه‌کو: پشبینیا زانستی (استباق علمی)، (Anticipation Scientifique)، به‌لی زارافه‌کی به‌رتنه‌گه، چونکو ئارمانجا ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی پشبینی (حدس) نینه بۆ زانستی یان پرکنا جیهانی ژ قه‌دیتن زانستی، به‌لکو کووربوون ده‌ویربوون وزانستی هه‌ی دا وچاره‌کرنا بارئ جفاکی دسه‌رده‌می پشکه‌فتنا زانستی یا هه‌ی دا. زارافه‌کی دی بۆ فی ژانری ئه‌و بوو "خوشیه‌کا زانستی" (دعابة علمیه)، (Humour) (Scientifique)، کو به‌رفره‌ه میژوهییه وکی‌تره ژ ئاستی ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی یی راست و دورست، ئه‌ف زارافه مرقفی به‌ره‌ف هندی

دبت کو مه‌رم تشتین بکه‌نینه، هه‌روه‌ها زارافی "زانستی قه‌گپرای" (علم مروی)، (Science Romancéc)، کو شیوی رۆمانی وهر‌دگرت دیسان هویر نینه دناقه‌روکا خوه‌دا یه‌کسانه ل گه‌ل زارافی "روایه‌ علمیه" (رومانا زانستی)، کو ب تنی تیدا چارچو‌فی قه‌گپرای ده‌یت بکارئینان بۆ به‌رچا‌فکرنا پشکه‌فتن زانستی (3). هنده‌کان زارافین "ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی" و "چیرۆکا زانستی" یان "ئه‌دهبی زانستی" هه‌تا ده‌مه‌کی نژیک وه‌کو هه‌فواتا بکارئینان، نه‌خاسمه ره‌خنه‌گرین ئه‌ره‌ب ئه‌وژی ژ ئه‌نجامی وهر‌گپرا‌نا زارافی بیانی (Science fiction) بۆ چیرۆکا زانستی بوویه (4). به‌لی جوداه‌ی دناقه‌را چیرۆکا خه‌یالا زانستی وچیرۆکا زانستی بۆ ئارمانجا هه‌ردوکان دزفرت. که‌سایه‌تی دچیرۆکا زانستیدا ژ که‌سین میژووی و دکومینتی نه، دبت زانایین ناسیار بن وبابه‌تین چیرۆکا زانستی رویدان ویاسایین چه‌سپایین زانستی نه بۆ بساناهیکرن ورونکری و دچارچو‌فه‌کی چیرۆکی یی خوشدا پشکیش دکت. ئه‌م دشین بیژن ئه‌و نفیسه‌ری شه‌ره‌کی دناقه‌را ته‌پکین خوینی یی سپی و میکروبان دا دلشه‌ی مرقفیدا وینه بکه‌ت، ئه‌و چیرۆکه‌کا زانستی پشکیش دکه‌ت، به‌لی ده‌می نفیسه‌ره‌ک چوونا بوونه‌وه‌ره‌کی نامو دناف له‌شی مرقفیدا، دا کو بکه‌ت گیانداره‌ک دی، وینه بکه‌ت، ئه‌و نفیسه‌ری خه‌یالا زانستیه (5).

دبت زارافی "ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی" گونجایترین زاراف بت، ئه‌وژی ژبه‌ر گه‌له‌ک ئه‌گه‌ران، وه‌کو: به‌ربه‌ئا فیا وی، دیسان په‌یفا ئه‌دهب وی پتر گریدای بیافی ئه‌دهبی دکه‌ت، چونکو هنده‌ک کارین خه‌یالا زانستی هه‌نه دوورن ژ ئه‌دهبی، هه‌روه‌ها په‌یفا ئه‌دهب ل جهی چیرۆک یان رۆمان زارافی به‌رفره‌ه‌تر وگشتی تر دکه‌ت کو هه‌می جوژین ئه‌دهبی یین گریدای خه‌یالا زانستی ب خوه‌فه بگرت (6). ب دیتنا من زارافی "ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی" گونجایتره بۆ رۆمانا مرقفی به‌له‌چه‌ک ودی ئه‌گه‌ری فی چه‌ندی دل‌په‌ریین به‌ین یین فی قه‌کولینیدا رونکه‌م.

2.2. پیناسه:

هه‌ره‌کو ل ده‌ستپیک ئاماژه بی‌هاتیه‌دان، به‌رفره‌هیا تیگه‌هی فی جوژی ئه‌دهبی بوویه ئه‌گه‌ری په‌یدا‌بوونا زارافین جودا و دیسان دبه‌ ئه‌گه‌ره‌ک بۆ په‌یدا‌بوونا پیناسین جودا ژ ی بۆ فی ژانری. (هوگو گرنسباک) خه‌یالا زانستی پیناسه دکه‌ت کو "ئو سه‌ره‌اتییه نه ئه‌وین ب شیوازی جول فیرن* J. Verne، ه. ج. ویلز H. G. Wells وئ‌دگار ئالان پو E. A. Poe ده‌یتنه قه‌گپرا‌ن... قه‌گپرا‌نه‌کا خه‌یالییه یا تیکه‌لی راستییین زانستی و دبتین پشبینی یین دوورن (7). "دفره‌ه‌نگا ئوکسفورد دا ئه‌دهبی خه‌یالا زانستی ده‌یتنه پیناسه‌کرن کو ئه‌و جوژی کتییی یان فلمی یه یی ل سهر بنه‌مایئ قه‌دبتن زانستی یین خه‌یالی یین داهاتی هه‌لسوکه‌وتی ل گه‌ل چوونا ئاسمانی و ژیانان ل سهر هنده‌ک هه‌سارین دی دکه‌ت (8).

دپیناسه‌یه‌کا دی دا هاتییه: "ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی ئه‌و چه‌قی ئه‌ده‌بییه ئه‌وی هه‌لسوکه‌وتی ل گه‌ل کارتی‌کرنا گوهرپینی ل سهر خه‌لکی د که‌تاریدا دکه‌ت. دشیانا ویدایه هزره‌کا دورست ل ده‌می چووی وداهاتی وچه‌پن دور بدته. پتریا جاران خه‌ریکی زانست وته‌کنه‌لوژیاییه. دیسان پرسین گرنکتر ژ که‌سان وچه‌قاک خومالی دنارزینت. تیدا شارستانییه یان ره‌گه‌زی مروّقی جهی مه‌ترسییه (9)" پیناسه‌یه‌کا دی یا کوداکوکیی ل ئالیی خه‌یالی دفی جوړی ئه‌ده‌بیدا دکه‌ت ورون دکه‌ت کو "ئه‌و جوړی رومان یه بی کو چاره‌سهریا پیشکه‌فتنا زانستی وئه‌و تشتی ل داهاتی یی دور یان نیزی دکه‌هیتی و دیسان هه‌بوونا ژانیی لسه‌ر هنده‌ک هه‌سارین دی ب ره‌نگه‌کی خه‌یالی چاره‌سهرده‌که‌ت. ئه‌فسانه‌یین که‌فن وچه‌قانوکیی فولکلوری بکار دینت. (10)"

دیسان ده‌یت "ئه‌و ژانرا ئه‌ده‌بییه یان ئافاهیه‌کی دپکاندیه ئه‌وی مه‌رجین وی یی پیدفی وتیرا، هه‌بوون و کارلی‌کرنا تشتی نامو وزانینی یه. دیسان ئه‌وی ئالافی سهره‌کی چارچوخی خه‌یالی یی ئه‌لترناتیفی بارودوخی ئه‌زموئکی (تجربی) یی نفیسه‌ری (11)" دبت گه‌له‌ک پیناسین دی ژیه‌ه‌ن کو هه‌ر که‌س ل دویف دیتن ویاوه‌ریین خوه و ژپوانگه‌یین جودافه پیناسه دکه‌ت. به‌لی ئه‌م ب گشتی دشین بیژین ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی ئه‌و جوړه‌یه یی کو ئه‌ده‌ب وزانست وخه‌یالی دناف خوه‌دا کوم دکه‌ت، ئانکو زانستی وکارتی‌کرنا وگریدانا وی ب ژانا مروّقی هه‌ دچارچوکه‌کی ئه‌ده‌بی وخه‌یالیدا پیشکیش دکه‌ت.

3.2. میژوو:

وه‌کو ژ پیناسه‌ وزارافی "ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی" دیاردبت، ئه‌و ژانره‌ گری‌دای زانستییه وه‌بوونا خه‌یال وینه‌ما وشپو‌زای زانستی دفی ئه‌ده‌بیدا وی ژ جوړین دی جودا دکه‌ت، له‌وما ژیه‌و ئه‌و ئه‌ده‌به د که‌تواروبیافه‌کیدا په‌یدابوو وه‌راره‌کی یی کو زانستی تیدا ب ره‌نگه‌کی باش جهی خوه کری. "ژ ده‌ستی‌کا چه‌رخیی بیستی ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی پیشکه‌فتیه، به‌لی ب ری‌کا هه‌کولینی خویا دبت کو ده‌ستی‌کا خه‌یالا زانستی گری‌دای پیشکه‌فتنن جیهانیه یین ب سهر ژانا مروّقایه‌تییدا هاتین، نه‌خاسمه هه‌ر ژ چه‌رخیی هه‌ق‌دی و سهرهلدانا شوره‌شا زانستی ئه‌و رول د خویابوونا فی جوړی ئه‌ده‌بیدا هه‌ی" (12). هنده‌ک ده‌ستی‌کا فی ژانری ب گه‌له‌ک که‌فتر دزفرینت. (ئاده‌م روبرتس) د وی باوه‌رییدا کو "ره‌ وریشالین ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی د گه‌شتین جوانین رومانا گریکی یا که‌فندا ده‌ینه دیتن" (13). ب گشتی چوار بوچوون ده‌رباره‌ی نه‌ژادی ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی هه‌نه، بوچوونا ئیکی نه‌ژادی فی جوړی دزفرینتت هه‌سانی. یا دوی ره‌ وریشالین وی ب چیرۆکا ئایینی دزفرینت. بوچوونا سییی داکوکیی ل نه‌ژادی وی یی یوتوبیایی و هه‌نتازی دکه‌ت. بوچوونا داوییی ئه‌وه کو جوړه‌کی نوی یی ئه‌ده‌بییه وه‌ریژا ته‌کنولوژیا نوی یه (14).

کارفه‌دانا هه‌می وه‌لاتین ئه‌و‌روپی بۆ فی جوړی د یه‌ک ده‌مدا نه‌ بوو. فه‌ره‌نسا ل ده‌ستی‌کا وه‌لاتین روژئافی بوو ب نوینه‌راتییا (جول فیرن) ی، پشتی وی (ه. ج. ویلن) یی ئنگلیز په‌یدابوو. ده‌می ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی یی فه‌ره‌نسی به‌رف لاو‌زایی دجوو، یی ئه‌مریکی پیشکه‌فتت ئه‌و‌ری ل سالین سیهان و چلان ژ چه‌رخیی بیستی. ل ئیکه‌تییا سوفیت ئه‌و‌ جوړه‌ ب سیمایین جودا، به‌لی دره‌نگتر په‌یدا بوو (15). ب گشتی دبت میژوو فی جوړی ب سهر سی قوناغاندا پارقه‌که‌ین، ئه‌و‌ری: قوناغا کلاسیکی کو به‌ره‌مین وان که‌سین به‌ری چه‌رخیی بیستی دفی بیافیدا په‌یدابوون ب خوه‌فه‌ دگرت، وه‌کو ئه‌زموونین (جول فیرن) یی فه‌ره‌نسی، (ه‌ریرت جورج ویلن) ی ئنگلیزی. قوناغا دوی ل سالین سیهان ژ چه‌رخیی بیستی بوو ل ئه‌مریکا. دفی قوناغیدا تیمین کلاسیکیان به‌رده‌وام بوون، به‌لی ری‌کین به‌رجه‌ستکرنا وان هاتنه گوهرپین. دقوناغا سییدا پیقه‌ر نه‌هاتنه گوهرپین و نفیسه‌رده‌دیتنا بیافه‌کی بۆ تی‌فکورینا زانستی وئایدیولوژی، سیاسی وروشه‌نیری به‌ره‌ک‌فتن (16). که‌واته دیار دبت ل ده‌ستی‌کا چه‌رخیی بیستی زارافه‌کی نوی هاته هه‌بوونی کو بوو ئه‌گه‌ری زه‌نگینکرنا تیورا ئه‌ده‌بی ب ری‌کا په‌یدابوونا ژانره‌کا نوی ئه‌وا ره‌وابوونا خوه ژ وان تی‌کستین به‌ری چه‌رخیی بیستی پایدا‌بوون وه‌رگرتی. ئه‌و تی‌کسته‌ بوونه بنه‌ما بۆ ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی هه‌ر ژ چه‌رخیی بیستی وه‌ره. شوره‌شا پیشه‌سازی ئه‌وا شپو‌زای ته‌کنولوژی یی زانستی تیوری ئه‌گه‌ری فی جوړی ئه‌ده‌بی بوو (17). که‌واته: گومان تیدا نینه ئه‌فی ژانری گری‌دانه‌کا ب هیز ل گه‌ل ئاستی زانستی یی جفاکی هه‌یه، له‌وما ژیه‌و سرۆشتیه د ژینگه‌هه‌کا پیشکه‌فتی ژالیی زانستی هه‌ وه‌راری بکه‌ت وپیشکه‌فت وب هه‌مان شیوه‌ د ژینگه‌ها زانست تیدا باشکه‌فتی نه‌ه‌یه هه‌بوونی. ئانکو د ژینگه‌ها روژئافیدا ده‌ری‌پینی ژانسانما وی یا زانستی یا پیشکه‌فتی دکه‌ت (18). ئه‌و‌چه‌ند دیاردکت کو گری‌بوونا فی ژانری ل هنده‌ک وه‌لاتین ئاستی پیشکه‌فتنا زانستی لی‌نم وه‌کو وه‌لاتین ئه‌ره‌بی، ئاسایی یه، به‌لی دیسان دئ بیژن "باشکه‌فتن وی چه‌ندی ناگه‌هینت کو به‌رده‌وامبوون د لانگ‌ریا پرسین گیانی به‌رامبه‌ر یین زانستی" (19). ژیه‌ر فی چه‌ندی ژیه‌و ئه‌و‌ جوړه‌ د ئه‌ده‌بی ئه‌ره‌بیدا پایدا‌بوو

(محمد عزام) ده‌ستی‌کا فی ئه‌ده‌بی ل نک ئه‌ره‌بان بۆ نافه‌راستا سالین پینجیان دزفرینت. ب دیتنا وی (توفیق الحکیم) یه‌که‌م که‌س بوو دفی بیافیدا (20). به‌لی ده‌ستی‌کا راسته‌قینه دزفرت بۆ سالا (1926) ی، ده‌می هزرقانی مسری (سلامه‌ موسی) چیرۆکه‌کا ب نا‌فی "خیمی" دپه‌رتو‌کا خوه یا ب نا‌فی "خه‌ونین فه‌یلاسوفان" دا نفیسی (21). ده‌ستی‌کا وه‌راوپیشکه‌فتنا فی جوړی بۆ نفیسه‌ری مسری (نهاد شریف) ی دزفرت کو یه‌که‌م رومانا خه‌یالا زانستی ب نا‌فی "ده‌م شکین" (قاهر الزمن) ل سالا (1972) ی نفیسی بوو (22). ژینگه‌ها مه‌ یا کوردی یا کو د ئاسته‌کی زانستی یی نزمدا ئه‌گه‌ری

بابه تین نه مریی ب رهنګه کی فنه تازی دور ژ به لګه یین لوژیکی بهرجه سته دکرن، به لی پشتی ده مه کی د فی بابۀ تیدا کوورتر بوون وه ولدان لوژیکی بیخنه دخز مه تا خودا، ژ بوو ئافاکرنا چیرۆکی بۀ رثاقل. پاشی بو وان خویابوو ئه ف بابۀ تین ئازراندین راستن یان ژ ئالییی زانستی فنه نیژیکی راستییانه، د ئنجامدا هه ولدان مفای ژ تیورین بهرهمین وان پړوڅکرین بو ئافاکرنا باشتیر بیین (29).

بهرجه سته کرنا بابۀ تی نه مریی د ئه ده بی ئه ره بیدا ب ریکا بهرهمین چۀ ند نفیسه ران بوو، ژ وان (توفیق الحکیم، مصطفی محمود و نهاد شریف) ن. ژ بهرهمین بی ئیکی شانویه ک ب نافی "لو عرف الشباب" (ئۀ ګر ګۀ نجاتی زانیا) ل سالا (1950) یی. ئه وژی چیرۆکا دکتوره کی مسری به ب پسرورییا بایولوژی فۀ کولینان ل ګۀ ل ماموستایه کی ئه مریکی دکت. دیسان چیرۆکه کا دی ب نافی "فی سنه ملیون" (ل سالا مه لیونی)، حکیم تیدا پیشینیا چاره نفیسی مړوقایه تییی دکت، کو ل سالا ملیونی خۀ لک دی نه مرین، شه ر ونه خویشی و زوژیوون نامین⁽³⁰⁾. ژ بهرهمین (مصطفی محمود) ی د فی بیافیدا رومان "العنکبوت" (ته فنیپرک) ه کو ل سالا (1964) یی نفیسیه⁽³¹⁾. هه ره سا (نهاد شریف) ی بهرهم د فی بواریدا هه نه، وه کو رومان "قاهر الزمن" کو چیرۆکا دکتوره کییه فۀ کولینان ل سۀ ر ګیانه وه ران دکت ب مۀ ره ما دريژکرنا ژییی وان وپاشی ل سۀ ر مړوقان ئه زمون دکت (32).

بابۀ تی رومان مړوقی به لۀ چۀ ک ژی د فی بیافیدایه، به لی دی ل جی پیدفی شړوڅۀ کۀ ی.

3. په یوه نډی د نافۀ را ئه ده بی وزانستیدا

وه کو ژ نافی فی جوړی ئه ده بی خویا دبت، تیدا ګریدانه ک د نافۀ را ئه ده بی وزانستیدا هه یه. (محمد عزام) دپیشۀ کییا په رتوکا خودا "الخیال العلمی فی الادب" دیژت: "ئۀ ده بی خه یالا زانستی جوړه کی ئاشتیوونییۀ د نافۀ را ئه ده بی وزانستی، یان هۀ ر چۀ نه بت کومکرن وګونجاندۀ د نافۀ را واند"⁽³³⁾. بابۀ تی په یوه نډی د نافۀ را ئه ده بی یان شعری وزانستیدا ل نک روژئافای ب دريژاهیا مړووی جی دانوستاندی بوو. هه لویستین وان جودابوون، هۀ ده ک جاران نیژیکی د نافۀ را واند هاتییه په سۀ ندکرن وهۀ ده ک جارین دی دوری⁽³⁴⁾. کۀ واته: هۀ ر ژ کۀ قندا په یوه نډی د نافۀ را ئه ده بی وزانستیدا هه بوو.

ل سۀ ر ده مین کۀ فن ګۀ لۀ ک مله تان وه کو ژده ر و هۀ لګر بو زانستین وی سۀ رده می مفا ژئۀ ده بی دیتییه⁽³⁵⁾. ئۀ ف چۀ ندۀ ژ هه بوونا شعرا زانستی یان یا فیربوونی ل نک ئه ره بان و دیسان روژئافای دیار دبت⁽³⁶⁾. بی ګومان مله تی کور ژ وه کو ګۀ لۀ ک مله تان د قوناغین کۀ فن دا ژ ئه ده بی خوه، ئۀ ف جوړه هه بوویه، وه کو بو نمونه: "نوبهارا بچوکان" یا (ئۀ حمۀ دی خان). شاره زابوونا جۀ پباند وپراکتیک و بابۀ تییه ب هاتنا چۀ رخی زانستی به لاف بوون. د ئۀ نجامدا مادییه تی

ګرېوونا فی جوړی د ئه ده بی مه دا، بو چۀ رخی بیست وئیکی رون دکت. دبت وه کو مله تین دی ره وریشالین فی جوړی د ئۀ فسانه یین کوریدا بیین. هۀ ر چۀ ندۀ (فاضل عمر) رومان خوه مړوقی به لۀ چۀ ک ب په کۀ م رومان ژ فی جوړی ل نک مه دزانت⁽²³⁾، به لی ب دیتنا من رومان "بۀ رچا فکا جادویی"⁽²⁴⁾ یا (حۀ سه ن ئیبراهیم) ی دبت وه کو ده سټیکۀ کا ګۀ لۀ ک سادۀ بو فی جوړی د ئه ده بی به هدیناندا بهیته ده سټیشانکر.

4.2. بابۀ تین ئه ده بی خه یالا زانستی:

ب وه رار وپیشۀ فتن زانست و تۀ کنولژیایی دیسان ل دویف خه یالا ئه ده بی، زانستی ویا نفیسه ری، دبت بابۀ تین ئه ده بی خه یالا زانستی بهیته ګوهرین وزیده ب. هۀ ر چۀ ندۀ ژماره یه کا زور بابۀ تان د فی بیافیدا هاتینه ئازراندن، به لی سنوردارکرنا فی ژانری ب تنی ب وان بابۀ تانفۀ دبت ده جی خوه دا نه بت. هۀ ده ک فان بابۀ تان ب بیست و سی بابۀ تان سنوردارکۀ ن، وه کو بو نمونه: کۀ سین بیانی دناف مه دا، مړوویا ئه ل ترناتف، جیها نا ئه ل ترناتف، فۀ ګوهاستنا پشکی بو جۀ وده مین جودا، یوتوبیا، شبانین بیسنورین هه ستان، خه ونین نه مریی... هۀ د⁽²⁵⁾. ژ بهر بهر فۀ هییا فان بابۀ تان و دیسان چونکو بابۀ تی رومان مړوقی به لۀ چۀ ک خه ونین نه مریی ودریژکرنا ژی به، دفی فۀ کولینیدا دی ل سۀ ر فی بابۀ تی راوه ستن. هه ولین مړوقی بو دیتنا چاره یه کی بو چاره نفیسی وی یی نه خوش وترس ژ مرین، پرسۀ کا بهر ده وامۀ وه ر ژور ژا په یدا بوونا وی ل سۀ ر رویی ئه ردی ژ خه ونین وی یین مه زن. ژلی ئۀ فسانان وداستانان، وه کو داستانا ګالګامشی، ب ریګین زانستی ژی بهر ده وام هه ولدایه ژییی خوه دريژانیدا دريژ بکت، ئه وژی ب ریګین ته دورسی و خویاراستنی یین نوی. ب فی چۀ ندی ژییی مړوقی ب رهنګه کی دیار دريژ بوو، به لی دیسان ب تنی هۀ تا راده یه کی⁽²⁶⁾. ل ګۀ ل فی چۀ ندی ژی زانستی هۀ ده ک جاران هیفی بو مړوقی دورستکرینۀ کو تیور خانۀ یین له شی هه بوو "به لی فۀ کولینین نوی نه وه یییا تیور نه مرییا خانۀ یان پړوڅکر. ئۀ و خانۀ یین ل بیستانین خوارنا چیرکی (مزارع التغذیه الصناعیه) چاندین نه ب تنی دیارکر کو ئۀ ف خانۀ نه نه مرین، به لکو ژییۀ کی ده سټیشانکری یین هه ی. ئۀ ګر هۀ تا د بهر ګراند ژی بهیته هه لګرتن، ب تنی ژییی خوه درین. د ئۀ زمونۀ کیدا هۀ ده ک خانۀ دريژین جودا جودا دا د ئافا نایترو جینیدا د پلا (196) ی دا، بو ماوه یه کی دريژ پاراستن. ده می دريژستین و جاره کا دی بهر ده وامی دانه پارۀه بوونا خوه، به لی ب تنی بو ماوی ژییی خوه یی مای⁽²⁷⁾. ئۀ ف خه ون و هیفی یین مړوقی بو ژییۀ کی دريژ د ئه ده بی خه یالا زانستیدا هاتنه بهرجه سته کر. ئازراندنا فی بابۀ تی د ئه ده بی روژئافایا ب بهرهمی (جوناپان سویت) ی "ګه شټین جولیفیر" ی (رحلات جولیفیر) بوویه. ئۀ ف بهرهمه ده رباره ی هۀ ده ک کۀ سین نه مرین کو ل مه مله کۀ ته کا چیرکی ب نافی (لوجناج) درین⁽²⁸⁾. ل ده سټیکی نفیسه ری روژئافای

4. ئه‌ده‌بییه‌تا ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی

د فی جۆریدا ئه‌ده‌ب و زانست پیکه‌هه‌ رۆلی دبین، که‌واته: گۆمان تیدا نینه دی سیمایین فان هه‌ردو بیافان ب خوه‌ فه‌ گرت. ل فئیری پرس ئه‌وه‌ ئه‌ده‌بییه‌تا فی جۆری ئه‌ده‌بی چه‌وان به‌رجه‌سته‌دبت؟

ئه‌ده‌بییه‌ت ل دویف تیگه‌هی) رۆمان یاکوبسون Roman Jakobson) ئه‌وه‌ سیمانه‌ یین کاره‌کی دکه‌نه‌ کاره‌کی ئه‌ده‌بی. دیسان پسیپورییه‌ دبیا فی شعرییه‌تیدا، ئانکو فه‌گۆه‌ازتنا ئه‌له‌منتین زمانی ژ ساخله‌تی (دال) ی بۆ (مه‌دلول) ه‌کی ژ ده‌رفه‌ی وی بۆ دۆخه‌کی (دال) ب خوه‌ تیدا دبت (مه‌دلول)⁽⁴⁴⁾. ل نک یاکوبسونی هنده‌ک ره‌گه‌زین هه‌ین کریارا په‌یوه‌ندیکرنا بیژییه‌ پیکه‌دین. په‌یام د ناقه‌را په‌یامه‌نیری و په‌یامه‌رگریدا ده‌یته‌ ئه‌نجامدان، دیسان کۆنتیکسته‌ک یان لیقه‌گه‌ره‌ک، کو په‌یامه‌رگریتیگه‌ه‌ت هه‌یه‌ په‌یامی کاریه‌ر دکه‌ت. هه‌روه‌ها هنده‌ک کۆدین هه‌فیشک دناقه‌را په‌یامه‌رگر و په‌یامه‌نیری پیدفیه‌ هه‌بن، دبت هه‌فیشکی، پشکی یان ته‌فای بت. دیسان په‌یامی پیدفی ب گریدانه‌کا سایکولۆژی د که‌ناله‌کی فیزیکی دناقه‌را په‌یامه‌رگر و په‌یامه‌نیری هه‌یه‌⁽⁴⁵⁾. ل فئیری هه‌ر ئیک ژ فان ره‌گه‌زان ئه‌رکه‌ک هه‌یه‌ ب جه‌دینت. ده‌می داکوکی ل په‌یامه‌نیری ده‌یته‌کر، ئه‌رکی هه‌لچوونی یان ده‌ربیرینی ب جه‌ده‌یت. به‌لی ده‌می په‌یامه‌رگر ئارمانج بت و داکوکی لی به‌یته‌کر، ئه‌رکی تیگه‌هاندنی به‌رجه‌سته‌ دبت. هه‌روه‌سا ئه‌گر کۆنتیکست ئارمانج بت، ئه‌رکه‌کی دی دابین دبت، ئه‌وژی لیقه‌گه‌ره‌. دیسان ئه‌رکی ئاگه‌دارکرینی ب ریکا ئامرازی په‌یوه‌ندیی ب جه‌ده‌یت. ئه‌رکی شپۆفه‌کر و کارتیکرینی یان میتا زمان ب جه‌ده‌یت، ده‌می داکوکی ل کۆدان دگوتاریدا ده‌یته‌کر. ل داویی، ئه‌رکی شعرییه‌تی دابین دبت ئه‌وژی ده‌می په‌یام ب خوه‌ ئارمانج بت⁽⁴⁶⁾. دیاره‌ ل نک یاکوبسونی زالبوونا یه‌ک ژ فان ئه‌رکان لادانا یی دی نینه "ده‌می ئه‌م ده‌ستینشانا فان شه‌ش فۆرمین سه‌ره‌کی د زمانیدا بکه‌ین دبت په‌یامه‌ک نه‌ه‌یته‌دیتن ب تنی یه‌ک ژ فان ئه‌رکان ئه‌نجامیده‌ت. هه‌مه‌ره‌نگیا په‌یامان د وی جوداهیا هه‌رمیا دناقه‌را فان ئه‌رکاندا، نه‌کو دپاوانه‌کرنا یه‌ک ژ واندا⁽⁴⁷⁾. ئه‌گر ل گۆتارا ئه‌ده‌بی بنیر، دی بین "په‌یامه‌ک د خوه‌دا و بۆ خوه‌ بخوه‌ بکارده‌یت"⁽⁴⁸⁾، ئانکو د فی گۆتاریدا داکوکی ل په‌یامی ده‌یته‌کر، له‌وما ئه‌م دشین بیژن دفی جۆریدا شعرییه‌ت زاله‌.

(جان کوهن) بۆ رونکرنا ئه‌ده‌بییه‌تا هه‌ر دو هونه‌رین ئه‌ده‌بی، شعر و په‌خشانی شعرییه‌تی (الشعرية) بکاردینت و ل نک وی شعرییه‌ت "گه‌ریانه‌ ل سیمایین هه‌فیشک دناقه‌را هه‌می بابه‌تین هونه‌ری و سروشتی یین ئازاندنا شعری پایداده‌ن"⁽⁴⁹⁾، به‌لی ئه‌و داکوکیی ل سیمایین ئه‌ده‌بی دکه‌ت ئه‌و ژ بۆ شپۆفه‌کرنا شیوه‌یین شعرییه‌تا زمانی⁽⁵⁰⁾. زمانی نفیسی، شعر و په‌خشانه‌، ل فئیری ئارمانجا شعرییه‌تی فه‌کۆلینه‌ ل بنیاتی بابه‌تی ئه‌وی هه‌ر تیگه‌سته‌کی دخانه‌یه‌کی ژ فان هه‌ردو خاناندا پۆلین دکه‌ت⁽⁵¹⁾. کوهن فی چه‌ندی

گه‌له‌ک لایه‌نین گریدای سۆزی و گیانی یین کو گه‌وه‌ری ئه‌ده‌بی پیکه‌دین، دانه‌لایه‌کی. ئه‌و بوچوونین ئه‌ده‌ب ب تشته‌کی که‌فن و نه‌گرنک د دیتن په‌یدابوون. دیسان ئه‌وین ده‌رفه‌تا هه‌بوونا ئه‌ده‌بی و شباینن وی به‌رامبه‌ر ده‌ره‌نجامی زانستی ل نوکه‌ وداهاتی ب کیم دزانن. به‌لی ب راستی ناکوکی و دژایه‌تی د ناقه‌را ئه‌ده‌بی و زانستیدا نه‌ د جه‌ی خوه‌دا بوو. ئه‌و ئه‌ده‌بی ل سه‌رده‌می که‌فن خوه‌ ل چیفانوکی و ته‌فسانی و خه‌یالا نه‌ لوژیک، کو سیمای وی سه‌رده‌می بوو، کریه‌ خودان، خوه‌ ل زانستی و ده‌ره‌نجامی وی کریه‌ خودان و ده‌رفه‌ت زانییه‌ بکه‌ته‌ ناهه‌روکا به‌ره‌مین خوه‌، نه‌کو ئارمانج ب تنی زانست بوویه، به‌لکو هه‌رده‌م ئارمانج ئه‌ده‌ب و وینه‌کرنا ژیا نا مروقی و ئیش و ئازارین وی بوویه و چاره‌کرنا ئاریشن وی ل دویف سه‌رده‌می تیدا دژیت⁽³⁷⁾. هه‌ر چه‌نده‌ دبت ژ گه‌له‌ک ئالییان فه‌ ئه‌ده‌ب و زانست ژه‌ه‌فجودابن، به‌لی د بیافی ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستیدا په‌یوه‌ندییه‌کا ئافاکرینی و نویکرینی د ناقه‌را و اندا هه‌یه‌. د خه‌یالا ئه‌ده‌بیدا ئافاندی و تشتی و نویکری، که‌ره‌سته‌یه‌که‌ بۆ ئازاندنا هه‌زا زانستی، هه‌روه‌ها داهینان و ئافاندنا زانستی که‌ره‌سته‌یه‌ بۆ ئازاندنا خه‌یالا زانستی. ئه‌ده‌ب بوچوونان بۆ فه‌کۆلینی پشیکشی زانستی دکه‌ت. دیسان زانست که‌ره‌ستی خاف پشیکشی ئه‌ده‌بی دکه‌ت، هه‌روه‌ها زارافان ژ بۆ ره‌خنه‌ گرتنی ل وی که‌ره‌سته‌ی په‌یدا دکه‌ت.⁽³⁸⁾

کواته: د بیافی ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستیدا په‌یوه‌ندییه‌کا بوه‌ژاندن د ناف یه‌کدا و دیسان ته‌واوکرنا یه‌ک دو هه‌یه‌. یه‌ک گرتنا خه‌یالا ئه‌ده‌بی و زانستی به‌ره‌مه‌ینه‌ری فی جۆری ئه‌ده‌بییه‌. لادانا یه‌ک ژ هه‌ردو لایان، ده‌ره‌نجام ب تنی ده‌ربیرنه‌کا خوپی ئه‌ده‌ب یان زانسته‌. یه‌ک گرتنا هه‌ردو لایان پیدفیاتیا مروقی هه‌فچه‌رخه‌ یی کو ئیدی ئه‌ده‌بی وینن خه‌یالی یین نه‌به‌رئاقل سه‌رنجا وی راناکیشن، بلکو ئه‌ده‌بی ده‌ربیرینی ژ پرسین سه‌رده‌می وی دکه‌ت، که‌واته: ئه‌ده‌بی خه‌یالا زانستی فه‌ریژا سه‌رده‌می خوه‌یه‌⁽³⁹⁾. ل فئیری دیار دبت، کو خه‌یاله‌ د فی جۆریدا ئه‌ده‌بی و زانستی پیکه‌هه‌گریدده‌ت. ل فئیری ده‌یته‌گۆتن: "ئو ژانیه‌کا ئه‌ده‌بییه‌، جه‌ه‌کی بنه‌ره‌تی دده‌ته‌ خه‌یالی"⁽⁴⁰⁾. گۆمان تیدا نینه خه‌یال ئالییه‌کی ژۆر گرنکه‌ و یه‌ک ژ ره‌گه‌زین ئه‌ده‌بی یه‌، بیی وی دی له‌نگی که‌فته‌ کاری ئه‌ده‌بی و خه‌یال د ئه‌ده‌بیدا لایه‌نه‌کی فۆرمی فه‌دگرت، ئانکو د ئالییی فۆرمیدا به‌رجه‌سته‌دبت ئه‌و ژ د وینه‌یین هونه‌ریدا⁽⁴¹⁾. د فی جۆری ئه‌ده‌بیدا نفیسه‌ر ل دویف خه‌یالا خوه‌ زانستی بکاردینت⁽⁴²⁾، له‌وما ژ خه‌یال د فی جۆریدا نه‌ خه‌یاله‌کا ژ رادی دهر و ئازاده‌، چونکو هه‌ر ژ ده‌ستپیک خوه‌ ب راستییین فه‌دیتین زانستی یین هه‌ی یان یین دبت به‌یتنه‌ دیتن فه‌ گریدده‌ت و دکه‌ته‌ بنه‌ما بۆ فه‌دیتنا لایه‌نی نه‌دیار دگه‌ردونی و ژیانی و ده‌رونی مروقیدا.⁽⁴³⁾

کارین څه ګټې پانې (السردیات) وکارین شعری (الشعریات). کو هر دو، دو زانستین تابهت پیکدینن. بابه تین څان زانستان ژی ل دویف نیک کریارا څه ګټې پانې (السردیه) و شعریهت (الشعریه) (58). که واته: نه ده بییه څه کولینې ل سیمایین نه ده بی دکت. به لې نه ده ب ژی هونه ران پیکدیت، نه و ژی شعر وپه خشانن، له و ما بابه تی نه ده بییه تی به رفره دبت، کو دو زانست نوینه رایه تیا وی دکن. زانستی نیکې (السردیات) نه و ژی څه کولینې ل څه ګټې پانې تیکستین په خشانکی دکت. زانستی دوی (الشعریه) په، کو څه کولینې ل شعریه ت تیکستین شعری دکت. د ه مان دمدا نه و هر دو زانسته دبت پاشغه بزقرنه زارافی نه ده بییه تی دا سیمایین گشتی نه وین نه ده بی دکن نه ده ب نه خاسمه سر دیه ت په خشانن و شعریه ت شعری د چنند خالاندا نه وین خزمه ت نه ده بییه تی ب گشتی دکن، نه کو ب تنی په خشان یان شعر، دگهن هه (59). که واته: نه ده بییه به رفره ه تره، بو څه کولینې د نه ده بییه ت هر تیکسته کیدا دبت مفا ژی هر دو زانستان بهیته دین نه خاسمه د سرده مې لادانا سنوران دناڅه را ژانرین نه ده بی و تیکه لپوونا سیمایین څه ګټې پانې و شعری. د فی څه کولینې نه د دی ه ولدن مفا ژی هر دو زانستان ببین.

5. مروځی به له چه که وکو نه ده بی خه یالا زانستی

5.1. زاراف:

روماننفیسی د پېشکوټنا روماننا خوه مروځی به له چه کدا (60) زارافی "روماننا زانستی" بو بکار دینت. به لې هر وکی ل ده ستپیکې دیاربوی جوداهی هیه دناڅه را زارافین نه ده ب یان روماننا خه یالا زانستی و نه ده ب یان رومان یان چیروکا زانستی. ل دویف پیناسا زاراف یان جوړی داویبی، نه و جوړه یاسا ورویدانین زانستی یین نه گوړ وچ دانوستاندن ل سر نه ی دکه ته بابه تی خوه کو د چارچوځی چیروکا که سهرنجراکیشدا پېشکیشدکه ت. نه و چنده ل گهل نارمانچ وناڅه پوکا مروځی به له چه که ناگوټج، چونکو دفی روماننیدا خه یالا زانستی پتر ژی راستییین زانستی رولی دبینت هه روه کو دی ژی شروځه کرنا رومانن دیاربیت. دیاره هر وکو ره خنه گرین نه ره ب تیکه لیه که دناڅه را هر دو زارافاندا هیه و ژیک نه هاتینه جوداکرن. ژی څه چندی دیار دبت کو نه ده بی یان روماننا خه یالا زانستی وکو زاراف باشتره بو فی رومانن.

5.2. ناڅونیشان: مروځی به له چه که

نه و روماننه ژبلی هندئ نه د ه ولددهن دیاربیکه کو دکه قث دخانا نه ده بی خه یالا زانستیدا، ب شپواری روماننا نوی هاتیه نفیسین، له و ما ژی نفیسه ری وکو شپواریه کی زانستی ونوی پېشکوټنه ک ل ده ستپیک رومانن نفیسیه و تیدا هنده ک زارافان بو خوانده څانی روندکته و دیسان کلکان دده ته ده ستی. په ک ژوان زارافان "به له چه که" بی کو ناڅونیشان رومانن پیکدینت. وکو دهیته زانین

ب ریکا به راوردکرنې دناڅه را څان هه روه لایاندا، شعر وپه خشان نه نجامدده. چونکو په خشان زمانې به ربه لافه، ل قیرې باسی پېڅه ری دهیته کرن و (قصیده) لادانه ژی وی پېڅه ری. ب دیتنا کوهنی لادانی هه مان پیناسا ریالیزما شپواریه رییه هیه. شپواریه هر تشتی نه به ربه لاف وئاسایی ول گهل پېڅه ری گشتی وکه هی نه په ک بن. به لې شپواریه هر وکو د نه ده بیدا بکار دهیته بهایه کی جوانکاری هیه. به راورد ل گهل پېڅه ری نه و لادانه، څانکو هه لافه، به لې هه لافه په ک ب مه به سته. ل قیرې زمانې شعری رویدانه کا شپواریه رییه، څانکو هوزانقان ب زمانې ئاسایی یی خه لکی ناڅاڅت، به لکو زمانې وی نه گونجای په وئف نه گونجانه په شپواریه بوو دورست دکت. که واته: شعریه ت زانستی شپواریه شعریه (52)

کوهن پلا سفری د شپواریه ب ریکا لادانا زمانې ده ستنیشان دکت. پلا سفری نه و ه یاکو سیمایین لادانی تیدا نه هیته دین، به لې دراستیدا نه و پله نینه، چونکو هه ت زمانې زانایان نه و ل نک کوهینی نوینه رایه تیا فی پلې دکت، دبت سیمایین لادانی ب کیمترین راده تیدا بهیته دین (53). کوهن شپواریه ب هیلکه راسته قینه ده ستنیشان دکت، څالیبه کی فی هیلی پاخشاننا بی لادانه و څالیبی دی شعره نه و پلا لادانی تیدا دگه هته بلندترین پله. (قصیده) دکه قته څالیبی شعری، به لې بی گومان زمانې زانایان دکه قته څالیبی دی وپلا لادانی تیدا نه سفره به لکو نیزیکی سفری دبت (54). دیاره بو دستنیشانکرنا سیمایین نه ده بییه تی زارافین جودا هاتینه بکارهاتن.

دفی بیافیدا ره خنه گرې فهره نسی (رولان بارت) زارافی ره وانبیژی بکار دینت و دبیزت دا "خوه ژی گریدانا شعریه تی ب تنی ب شعری څه دوور بکه م، هه روه ها دا وی راستییی په سهند بکه م کو نه و لایه نین نه داکوکیبی لی دکن ساخله و سیمایین زمانینه وه موو جوړین نه ده بی چ په خشان چ شعر تیدا ده فېشکن" (55). به لې ب گشتی ره خنه یا نه ده بی یا بونیدگری پتر موژیلی بکارینانا زارافی شعریه تی (La poéticité) ژی نه ده بییه تی نه ب تنی ژیه ر تابه تیکرنا وی ب څه کولینا زمانې شعری، به لکو نه و زارافه وکو زانسته کی گشتی دهیته بکاینان بو څه کولینا هه می جوړین تیکستین نه ده بی (56). ل گهل فی چندی هه می، هر دو زاراف شعریه ت و نه ده بییه ت هه مان رومان دگه هینن. نه و که سی نه ده بییه تی ژی بکار دینت مه به سته وی نه و ه جهی راسته قینه یین تیکستین نه ده بی. (57)

دبت زارافی "کریارا څه ګټې پانې (السردیه) یی (سعید یطین) داکوکیبی لی دکت، گرنگیا خوه بو فی څه کولینې هه ب، چونکو نه و څه کولینه ده رباره ی نه ده بی خه یالا زانستی په، نه خاسمه نه د ل سر رومانن دراوه ستن. یقین دفی بیافیدا پېشنیار زارافی پویتیکا (البویطیقا) کو نوینه رایه تیا پېشپوریا گشتی یان زانستی ته څاف نه و بابه تی وی نه ده بییه ت. نه ده بییه ت دو بیافان ب خوه څه دگرت: نه وژی:

بنه‌مایه‌ک زانستی بۆ رۆمانی دانت و خوانده‌فانی قایل‌بکته. بنه‌مایێ راسته‌قینه یی زانستی، ساخله‌تین گیانه‌وه‌ری هور تاردیگراد (Tardigrade) ی نه.

ئه‌ڤه‌ گیانه‌وه‌ری هوروی میکروسکوپیی دبت ل هه‌ر جهه‌کی ل جیهانی هه‌بت د ئافیدا و ل چیا و ل هه‌ر جهه‌کی بت و دشیته د بارودۆخه‌کی گه‌له‌ک خرابدا بژیت. شیان هه‌یه به‌رگبری دژی پلین بلندین گهرمی و ددیسان یین گه‌له‌ک نزم ژی بکته. دشیته دۆخی هه‌شکبوونی ده‌رباز بکته، ده‌می پتریا ریژا ئافا له‌شی خوه ژده‌ستبده‌ت و جاره‌کا دی ب په‌یداکرنا بارودۆخین ئاسای بۆ وی بفه‌گهرته ژانی⁽⁶⁶⁾. ب ریکا فه‌کولینی دکتور سه‌لیم ده‌گه‌یهته چیکرنا هورمونه‌کی کوب ریکا وی خانه‌یین له‌شی ژه‌نگی نه‌ بن. دکتور سه‌لیم ده‌بژت: "د پینج سالان دا، من شیا میکانیزما چیکرنا ئه‌نتی-ئوکسیدانتان بزنام و هورمون یان ئه‌نزامی ژی به‌رپرس ل ئه‌زموونگه‌هی جودا بکه‌م، ئانکو من ئه‌و هورمونه دیت یی ناهیلته خانه ژه‌نگی بین"⁽⁶⁷⁾. دکتور بقی چه‌ندی راناوه‌ستیت کوب تنی مرۆڤ بشیت بمینت گهنج، به‌لکو د قوناغا دویدا وی "میکانیزما خوه هه‌شککرنی یان هه‌شکبوونی ل تاردیگرادان زانی و کانی بۆچی DNA ب هه‌شکبوونی یان قه‌رسینی خراب نابت و مرۆڤ ب کیمترین شله‌هی دشیته نه‌هوشیار بمینت"⁽⁶⁸⁾. ل فیری خه‌یال ده‌ستبده‌ت، کو ئه‌ڤه‌ میکانیزما ژ تاردیگرادان به‌یته فه‌گه‌ه‌زتن کو ب ریکا وی مرۆڤی ژی ل دمی بقیته هه‌مان ساخله‌ت هه‌بن و ئه‌فه‌یه بنه‌مایێ خه‌یالا زانستی د فیری رۆمانیدا، له‌وما ژی ل سه‌ری ئادارا (1989) ی راپورته‌کی دنفیست و ده‌بژت: "من شیا میکانیزما خوه هه‌شککرنی بزنام و ئیدی مرۆڤ دی شیت خوه بۆ ده‌ه، بیست، سه‌د سالان بیخته سباتی و پاشی رابت، هوسا ل شوونا سه‌د سالان لسه‌ریک بژیت و بمرت، دی شیت پارچه‌پارچه ل هه‌زاران سالان بژیت"⁽⁶⁹⁾. رۆمانفیس دیاردا هه‌شککرنی بۆ پاراستنا خوارنی، ئانکو رووه‌ک، که‌سکاتییی و فیقی بۆ ماوه‌یه‌کی دژبژت، فه‌گه‌ه‌زتییه مرۆڤی. به‌لی ئه‌ڤه‌ چهنده ل سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی و لوژیکی کو ساخله‌تین تاردیگرادان، له‌وما ژی دبت خه‌یالا رۆمانفیس و یا زانستی پیشبینیا هندی بکته کو رۆژه‌کی ئه‌ڤه‌ سیمایه به‌ینه فه‌گه‌ه‌زتن بۆ مه‌رۆڤی.

به‌لی دیاره یا دکتور سه‌لیم ده‌هشتیی ب دلی (صدام) ی نه‌بوو، ئه‌وژی چونکو کریارا هه‌شککرنی ئالییی خوه یی نیگه‌تیف ژی هه‌یه. ئه‌وژی که‌تنه به‌روژدانا یین دی کو که‌سی د سوباتیدا هشیار بکته. هه‌ر وه‌کو ل سه‌ر ئه‌زمانی (صدام) ی د رۆمانیدا ده‌یت: "ته دقیت سه‌ددام حسین ب هه‌می ئه‌رک و شیان و هیقی و ئارمانجین خوه‌فه بنقت و شولی ب هیقی هه‌ندک دیفه به‌یلت و له‌شی خوه بیخته به‌ر وژدان و به‌ختی خه‌لکی؟"⁽⁷⁰⁾. ژ که‌ریا (صدام) بریاری دده‌ت ئه‌زموونی ل سه‌ر دکتور سه‌لیمی پراکتیز بکته، له‌وما ل سالا (1989) ی سه‌لیمی د بنیقه‌کێفه دنیخنه د سوباتیدا ب ریکا

یه‌ک ژ ریژکین پاراستنا هه‌ندک فیقی و که‌سکاتییان بۆ ده‌مه‌کی دژبژ هه‌شککرنه. ل فیری به‌له‌چه‌ک وه‌کو واتا فه‌ره‌ه‌نگی کو نفیسه‌ری ب خوه ئاماژه پیکریه هه‌شککرنه کووزین گوندۆریه، ئانکو کووزین گوندۆری یین هه‌شککری ده‌بژنی به‌له‌چه‌ک⁽⁶¹⁾. به‌لی مه‌به‌ست ژ رامانا وی یا هزی "دریژکرنه ژیی گوندۆری یه بۆ وه‌زه‌کی دی"⁽⁶²⁾. نفیسه‌ری گه‌له‌ک ب شاره‌زایانه ئه‌ڤه‌ په‌یغه هه‌لبژارتی یه وه‌هه‌ر وه‌کو ئه‌و ب خوه ده‌بژت: "په‌یغه‌کا کلێله"⁽⁶³⁾ کو رامانا وی یا هزی کریه بنه‌ما و مه‌به‌ستا رۆمانا خوه. دیسان خه‌یالا زانستی ژی په‌یداکریه، ئه‌و ژی وه‌کو گوندۆری به‌له‌چه‌ک مرۆڤی به‌له‌چه‌ک ژی هه‌بن. رۆمانفیس دیاردکته ئه‌ڤه‌ په‌یغه ورامانا وی گریدای چه‌مکی دژبژکرن و ده‌ربازکرن ده‌می یه ژ خه‌له‌که‌کی بۆ یه‌کا دی. هه‌روه‌ها رامانه‌کا دی یا کو رۆمانفیس داکوکییی لی دکه‌ت و دبته بنه‌مایێ ئافاکرنا رۆمانا وی کو مرۆڤ به‌له‌چه‌کی یان گوندۆری بۆ خوه دورست دکه‌ت، ئانکو مفایی دژبژکرنه ژیی گوندۆری بۆ مرۆڤی یه نه‌ بۆ گوندۆری ب خوه یه⁽⁶⁴⁾. نفیسه‌ر شاره‌زایانه به‌له‌چه‌کی ورامانا وی یا هزی ب بنه‌مایێ زانستی یی رۆمانا خوه فه‌ گریدده‌ت. بنه‌مایێ زانستی سیمایی تاردیگرادانه، کو دشین د زه‌حمه‌تترین بارودوخاندا به‌رده‌وامین. د سارترین یان گهرمترین باردا کو د گه‌هته بلا هه‌شککرنی دکه‌فن سوباتی و ده‌می باری ئاسای بۆ وان په‌یدا دبت فه‌ جاره‌ک دی دغه‌گهرنه ژانی. وه‌کو خه‌یالا زانستی نفیسه‌ر د رۆمانیدا پیشبینیا هندی دکه‌ت، ئه‌فه ل سه‌ر مرۆڤان پراکتیزیت. گریدان دناقه‌را به‌له‌چه‌کی وفی بنه‌مایێ زانستی ئه‌وه، ژلی سیمایی هه‌شککرنی نفیسه‌ری دقیت بیژت ئه‌نجامی سوباتا مرۆڤی مفا نه‌ بۆ مرۆڤیه به‌لکو بۆ یین دی یه.

3.5. ناقه‌پوکا مرۆڤی به‌له‌چه‌ک دناقه‌را زانست و نه‌ده‌بیدا:

د فیری رۆمانیدا ب ره‌نگه‌کی شاره‌زایانه ئه‌ده‌ب و زانست، که‌توار و زانست، که‌توار و خه‌یال، سیاسه‌ت و زانست و سیاسه‌ت و خه‌یال هاتینه تیکه‌لکرن. ب گشتی ئه‌ده‌ب و زانست وه‌کو دو هیلین هه‌فته‌ریب و به‌رده‌وام یه‌ک دو دهرن و فیکدکه‌فن. دو که‌سین سه‌ره‌کی یان قاره‌مان هه‌نه، هه‌ر یه‌ک ژوان پتر نوینه‌رایه‌تییا یه‌ک ژ فان ئالییان دکه‌ت.

1.3.5. ئالییی زانستی: که‌سایه‌تییا نوینه‌رایه‌تییا فی ئالی دکه‌ت، دکتور سه‌لیم مه‌. ل سالا (1984) ی سه‌لیم باوه‌رناما دکتورایی ژ وه‌لاتی ئه‌لمانیا ب پسپۆریا بایوکیستری ب ده‌ست خوه فه‌ دئینت و ده‌غه‌پته ئیراقی. دکتور سه‌لیم وچارین دی ژ ئالییی سه‌رۆکی ئیراقی (صدام) ی فه‌ ده‌ینه هه‌لبژارتن بۆ پرۆژه‌یه‌کی بایولوژی. داخوای ژ وان دکه‌ت فه‌کولینی بکه‌ن و بباوه‌را وی "د ده‌می ده‌ه سالان دا دی ده‌رمانی نه‌مریی چی که‌ن"⁽⁶⁵⁾. (صدام) وه‌کو دکتاتۆر ل نه‌مریی ده‌گه‌رت. گه‌شتا دکتور سه‌لیمی وه‌فالین وی یین زانا ل کۆمه‌لگه‌هه‌کی ل بنی چیاپی چه‌مرین ده‌ستبده‌ت. رۆمانفیس کو ئه‌و ب خوه ژی وه‌کو نوژدار یه‌ک ژ نوینه‌ری زانستییه، شیاپه

هشککرنی. ل سالا (2003) ی ژ ئه نجامی شه‌ری سه‌لیم دبئیقیفه د گه‌ره‌کا ئافیدا هشیاردبیت. دیاره ژ ئه نجامی شه‌ری ئه‌زمونگه‌ها چۆلبووی، هه‌ر وه‌کو د رۆمانیدا ده‌یت "دیاره ل شه‌ری، ئه‌زمونگه‌ها مه‌هاتییه ویرانکرن و چۆلکرن و ئاڤا بارانی و دلۆپ ل بنی دبئیقی هند کۆم بیوون، ئه‌ز ژ سباتی راکرم..."⁽⁷¹⁾. پشستی قی رویدانی و پشستی چه‌ندین سالین سوباتی دکتۆر دقه‌گه‌ریته باژیری خوه و ئه‌زمونی جاره‌کا دی دووباره دکه‌ت. به‌لی قی جاری که‌سه‌ک دی دبیت به‌له‌چه‌ک، ئه‌وژی شه‌نگه‌، ئه‌و کچا ژ سه‌رده‌می خوه بیزار بووی و دقیت ژییی خوه بۆ ده‌مه‌ک دی پاشیخت.

دکتۆر رادبیت ب کۆمکرنا که‌قزی و گه‌ره‌ها که‌فران دا تاردیگرا‌دان ژئ بگرت و هۆرمۆنی هشککرنی ژئ چیکه‌ت، هه‌ر وه‌کو د رۆمانیدا ده‌یت: "دکتۆری که‌قزه‌کا باش کۆمکر، ما تاردیگرا‌دان ژئ بقاقت. ئه‌فه ژئ گه‌له‌ک زه‌حمه‌ت نه‌بوو، که‌قز ده‌ماند و دادقوتا، ب قه‌ماندن، هه‌می تاردیگرا‌دان خوه بۆ هشککرنی به‌ره‌ف دکر، ئو ب دادقوتانی. دوه‌شانه ئه‌ردی..."⁽⁷²⁾. هه‌ر وه‌کو ده‌یت زانین ئه‌زمون وجه‌پانندن بی ئه‌زمونگه‌ها نا‌هینه ئه‌نجامدان، له‌وما شه‌نگی و دکتۆری بریار دا ئه‌زمونگه‌ها کۆلیژی ل کۆمه‌لگه‌ها زانکوی بکاربینن. ئه‌زمونا هشککرن شه‌نگی به‌سه‌رکه‌فتیانه ده‌یت ئه‌نجامدان و شه‌نگی بۆ ماوی پازده سالان، هه‌ر ژ سالا (2015) ی هه‌تا (2030) ی دمینت د سوباتا هشککرنیدا د ناوسکه‌کا بلندا یه‌ک ژ چیا یانفه. هه‌ر وه‌کو شه‌نگی دبیت: "ئه‌قرو 8 تاباخیه سالا 2015، من جهی خوه ل ناوسکی لاور رائیخست..."⁽⁷³⁾. ب قی چه‌ندی ئه‌زمونا هشککرن مرقان بۆ جارا دوی ده‌یت ئه‌نجامدان، هه‌ر وه‌کو ل سه‌ر ئه‌زمانی دکتۆری ده‌یت: "ئه‌فه ئیکه‌مین پینگاڤه ل واری نه‌مرییا له‌شی، تو دووه‌مین مرقی به‌یت هه‌شککرن و ئه‌ز ئیکه‌مین زانامه ئه‌قی کاری بکه‌ت"⁽⁷⁴⁾. شه‌نگی پشستی پازده سالان ژ ئالیی شینوارناسه‌کیفه ب نافی دلاوه‌ر ده‌یت دیتن، کو که‌سه‌ک وی ئاگه‌دار دکه‌ت ب هه‌بوونا ته‌رمه‌کی هه‌شک ل ناوسکه‌کی ل زناری سۆر. ب دیتنا شه‌نگی خویا دبیت کو هه‌ندک سیمایین ژانی ل نک هه‌نه وه‌کو هه‌ناسی و لیدانا دلی، له‌وما گه‌له‌ک تیمین زانستی و ئه‌کادیمی پیقه مه‌نده‌هۆش دبن. ژ ئه‌نجامی کۆنفرانسه‌کی زانستی و پیشکیشکرن تیورین جوداجودا، هه‌تا زانایه‌کی تاردیگرا‌دان دگه‌هیه‌تی وی باوه‌ریی کو دبیت ره‌وشا شه‌نگی وه‌کو یا تاردیگرا‌دان یا هشککرنی بیت، له‌وما بریاری دده‌ت ب نووترین زانست و ته‌کنۆلۆژیایی و هیدی هیدی وه‌کو تاردیگرا‌دان له‌شی شه‌نگی ئافیدهن هه‌تا ژ خه‌و و سوباتی هشیاردبیت .

2.3.5. ئالیی ئه‌ده‌بی: هه‌ر چه‌نده که‌سایه‌تی د رۆمانا خه‌یالا زانستیدا جودایه ژ یا ئاسایی. که‌سایه‌تی د یا ئیکیدا "نه ئه‌وه یا کارین ساده و ئاسایی دکه‌ت، به‌لکو ئه‌وه یا د بیافه‌کی زانستی یی دستنیشانکریدا کاردکه‌ت. شاره‌زایی و پسپۆری د هه‌می ئالی و نه‌هینییین وی بیافیدا هه‌بن"⁽⁷⁵⁾. ئه‌فه چه‌نده د رۆمانیدا ژ که‌سایه‌تییا

دکتۆر سه‌لیمی دیار دبیت. سه‌لیم هه‌لگری باوه‌رناما دکتۆریی یه‌ د بیافی بایۆکستریدا ژ وه‌لاتی ئه‌لمانیا. دکتۆر سه‌لیم نوینه‌رایه‌تییا ئالیی زانستی یی ئافه‌پۆکا رۆمانی دکه‌ت. هه‌ر وه‌کو ل پیشتر ئاماژه بی‌هاتییه دان ئافه‌پۆکا رۆمانا مرقی به‌له‌چه‌ک دو هیلین هه‌تا راده‌کی هه‌فته‌ریب و دیسان ل گه‌له‌ک جهان دگه‌هنه یه‌ک و یا زانستی پلوتا سه‌ره‌کی یا رۆمانی و یا ئالیی ئه‌ده‌بی پیکدینت. به‌لی ب دیتنا من ئالیی ئه‌ده‌بی یی رۆمانی ئه‌وی چپۆکا شه‌نگی یا هه‌ست و سۆز جهی خوه تیدا دبینن، نوینه‌رایه‌تییا وی دکه‌ت ئه‌وه بابته‌ی به‌ره‌ره‌ و ئافه‌پۆکا زانستی هه‌مبێز دکه‌ت، هه‌ر وه‌کو دی رۆن بت. دیاره شه‌نگی ژ وی جیهانا تیدا دژیت ب هه‌می ئالیی خوه‌قه‌ سیاسی، ئایینی، جفاکی و ئابوری بیزاریویه و جیهان ل به‌ر بوویه دارستان، له‌وما به‌رده‌وام ل ده‌رگه‌هه‌کی ره‌فی دگه‌رت هه‌ر وه‌کو ئه‌و ب خوه دبیت: "ئه‌ز ژ ناڤه‌قی ته‌رنی بوونه‌وه‌ران کیفه‌ بره‌فم؟ مرقی کیفه‌ بره‌فت؟ کیفه‌ بره‌فت؟ کیفه‌ بره‌فت؟ کیفه‌ بره‌فت؟"⁽⁷⁶⁾

که‌واته: نه‌فه‌پۆکا رۆمانی نه‌ ب تنی زانسته و پیخه‌مه‌ت پیشبینیی زانستی هاتییه نفیسین، به‌لکو ئالییه‌کی دی یی پری هزر، بیربواره‌، هه‌ست و سۆز و ئاریشین مرقین سه‌رده‌م نه‌خاسمه‌ ژنی، و ب دیتنا من ئه‌فه‌یه ئالیی ئه‌ده‌بی. ژ ئانجامی هزرکرن شه‌نگی د ریکه‌کیدا ژ وی جیهانی ب ره‌فت، هه‌می ئه‌زمونین مرقایه‌تییی د قی بیافیدا د میشکی خوه‌دا ریزکرن. هه‌ر ژ داستانا گالگامیشی بگه‌ر و چپۆکا نفستنا لاین ئه‌فسۆسی و هه‌تا هیز و شیانین پیغه‌مه‌ران. ل داویی وه‌کو که‌سه‌کا سه‌رده‌می ته‌کنۆلۆژیایی ریکا گۆلگی دگرت به‌ر و ژ ئه‌نجامی وی چه‌ندی شاره‌زاییی ده‌رباره‌ی تاردیگرا‌دان و سیمایین قی گیانه‌وه‌ری یین جهی سه‌رسۆرمانی په‌یدادکه‌ت. ئه‌فه چه‌نده هیقییه‌کی بۆ دورست دکه‌ت. ژ ئه‌نجامی کاریگه‌ربوونا شه‌نگی ب قی بوونه‌وه‌ری هه‌رده‌م دبیت جهی باس و خه‌به‌ریی وی. جاره‌کی قی چه‌ندی ل گه‌ل هه‌قاله‌کا خوه باس دکه‌ت، هه‌قالا وی باسی مامه‌ک بابی خوه دکه‌ت، کو زانایه‌کی سه‌رده‌می (صدام) ی بوو و خودان پرۆژه‌یه‌کی باپۆلۆژی بوو ل سالین نوتان. بۆ ماوه‌یه‌کی دریز به‌رزه‌بوو، به‌لی ده‌می قه‌ه‌ریای هیشتا وه‌کی خوه بوو، ئانکو پیر نه‌بوویه. ل قیری ئه‌ده‌ب و زانست دگه‌هن یه‌ک ده‌می حه‌زا زانینی شه‌نگی پالده‌ت وی زانایی ببیت دا پرسیارا تاردیگرا‌دان ژئ بکه‌ت. ب قی چه‌ندی چپۆکا شه‌نگی ل گه‌ل دکتۆر سه‌لیمی ده‌ستپیدکه‌ت. ل قیری شه‌نگی چپۆکا دکتۆری ل دور تاردیگرا‌دان ل گه‌ل (صدام) ی دزانت .

بۆ شه‌نگی دیاردبیت کۆ ئه‌زمونا هشککرنی یا ل سه‌ر دکتۆری ب خوه هاتییه جیهانندن، له‌وما ب هه‌می شیانین خوه هه‌ولده‌ت وی قایلیکه‌ت ئه‌زمونی ل سه‌ر وی دووباره بکه‌ت دا ژ بیزارییا وی ژ جیهانا تیدا دژیت قورپال بکه‌ت. هه‌ر وه‌کو دبیت: "مامی دکتۆر ئارپیشه ئه‌وه ئه‌ز هند ژ ره‌وشا خوه و دنیا یی بیزارم، من دقیت ب زووترین

وهخت ژئ دهرېکه ښم. فېجا وهختی دهلېفه یه که هېت نه ز بڅیمه څه ما دی بوجی خوه کوژم و بمه ناخ! نه څه دهلېفه یه که نه ز وهختی خوه بگوهرېم، نه څی راستییی ژیر نه که. من بریار دابوو، ل گافه که بیځیځیوونئ خوه بکوژم، من هیچ شول ل نه څی دنیا یی نینه" (77). هر چه وان بت شهنگی شیا دکتوری قایلېکه ت.

فهلېسه فال پشت هه ولدانین شهنگی ب بریار دانئ ل سهر نه رازیوونا خوه ل سهر جیهانا تېدا دژیت، نه وه دځیا مروځ ب چ رهنگان بی دهنګ نه بت و دځیا بهر دوهام ل چاره یان بگه پت و نه رازیوونا خوه ب هر رهنګه که هېت خویا بکه ت، وه کو د رومانېدا دهیت: "نه ز پشتراستم! هرکه سئ بځیت ژ نه څی دنیا یی برهقت، پېدځیه زانا بت و گافان بهر هڅ ئک ژ دووان بهارژوت، یان بهر هڅ نه تومییځی بچت و به لا ناګه می ژ خوه څه که ت یان پینګاګان بهر هڅ لېګه رانه کی بهافیزت و قهت رانه وهست. (78)"

که واته: بریار شهنگی یا هسککرنی و راوهستاندنا ژیی خوه ب دمه کی دی ژ نه نجامی نه رازیوونا وی بو و رهنګه گرتن ل گه له کړیارین هوځانه و کیمبوونا ئاستی مروځایه تی، هر وه کو دمه دکتور پرسیاری ژ دکه ت کو لېځه نابت، دبیزت: "هې مالا ته! بوجی لېځه بېم؟! ب نه زانینی، ب هوځاتی، ب دوستینیا سهربران، ب ستمی، بوجی؟ نه ز نه یا فی زه مانیمه،..." (79). ب فی چه ندی شهنگی دکه قهت ددوخی هسککونېدا هر ژ 8 ته باخا سالا (2015) ی هتا (2030) ی. پشتی دغه گه پت باری ئاسایی ب دیار دبت کو نه و تشتین ژ بهر ره فی هر دبه رده وامن و مروځ هر نه و دوړنده یه. تشتی پتر پېشکه فتي ته کنولژوی بو، به لی نه وژی هیشتا ب خرابیی پتر ژ باشی بکار دهیت. ژیان و مروځ هر نه وون و ب هه مان شپوه بهر دوهامن. بیر و باوه رین شهنگی ژی هر نه وون، فهلېسه فال و ل دور مرنئ، ژیانئ و شویکرنئ هر نه وه، له و ما هر چه نده شویکرنئ ژ دجه رپینت، به لی بیژاری جاره کا دهسپېدکه ت. دیسان بریاری دده ت نه زمونا هسککرنی دوباره بکه ت، به لی فی جاری نه چار دبت نه و ب خوه نه زموونئ نه نجامېده ت، ژبه رکو دکتور سلهیم یی بهر زه یه و که س چ ژئ نزانن. نه څه چه نده ژئ "ب هیځیا پشتی زه مانه کی دی هندک من بپینن و نه و زه مانه خوه شتر بت ژ زه مانین بۆرین. (80)" وه دیاره هیفی و ئومید ب هاتنا زه مانه کی باشتر و خوه شتر بیځوده یی یه، دمه شهنگی د سوباتا هسککرنېدا، و ژ نه نجامی ئاینی و بیر و باوه رین توندېو شه پړه ک دژوار دناځبه را هر وه کو روماننځیس نافدکه ت "له شکرین پیغه مبه ران" نه خاسمه بسورمانان و فله یان رویدده ت. نه و ژئ دمه کی که چکا بسورمان شو ب هه ځالی خوه یی فله دکه ت. ب فی چه ندی جهنګ به ربوو هه می جیهانی، تاکو که س نه مای، هر وه کو د رومانېدا دهیت: "چه ند سال بۆرین؟ که س نزانن، چه ند مروځ ماینه؟ که س نزانن، په یفا چه ند و دزانن، ئیدی که س نه بوو بیژت و هیچ مانایه که نه بوو. گیا و دارستانی هیدی هیدی و سال

ب سالی، جهی ری و خانیان گرت و جاره کا دی، نه رد څه گه را سهر دمه شینکاتی،" (81). دفی دمه میدا شهنگی ژ نه نجامی پیځه له رزه کی گریل دبت د گه لیه کېدا و ژ نه نجامی بارانی جاره کا دی دغه گه پت ژیانئ، به لی دیاره گه رپانا وی ب سهر دمه کی باشتر خه ون و خه یاله، سهر دمه تېدا هشیار دبت نه ب تنی وه کی به ری خرابیا مروځان بهر دوهام بوویه، به لکو جیهان هه می ویرانکریه و خوه ژئ فنه نا کرینه. ل گه ل هه می نه رازیوونا شهنگی ژ مروځان، نه مانا وان ل سهر رویی نه ردی شهنگی دبزدنیت، له و ما ب هه می شیانین خوه ل هه می کوڅ و قولچکان ل مروځین ساخ دگه پت، به لی ناګه هت چ نه نجامان. شهنگی ژ نوی پرسیاری ژ خوه دکه ت، بوجی ب زه مانئ خوه رازی نه بوو؟ ژ فی پېشچاځکرنی دیار دبت کو ناځه پړک و ئالیی زانستی هه تا راده یه کی د خزمه تا ئالیی نه دمه بیدایه.

4.5 ښه ما وشیوازی رومان مروځی به له چه ک دناځبه را زانست و نه دمه بیدایه:

هنده ک نه گهر هه بوون نفیسه رین حز ژ فی جوری نه دمه بی دکن هاندان ب نه هیلانا دابرانا نه دمه بی خه یالا زانستی نه و ژ نه نجامی نامویا فی جوری نوی په یدابووی ل گه ل شه پولا نه دمه بی یا گشتی. نفیسه رین فی جوری هه ولدان ب په یداکرنا په یوه ندیکرنی دناځبه را واند، نه و ژئ ب ریکا نفیسینا نه دمه بی خه یالا زانستی ب نویترین شیوازین بهر به لا ف ل نیفا دوی ژ چه رخی بیستی، وه کو: سریالی ورمانا نوی (82). دیاره (فاضل عمر) شیواز وفورمی نوی دهسپېکریه. بدیتنا مه مروځی به له چه ک دکه قهت د خانا رومانا نوی دا .

درومانېدا هنده ک سیمایین میتافکشنی دهینه دیت. نه وژی نه وه دمه کی که سایه تییا نفیسه ری ب رهنګه کی رون د تیکستېدا خویا دبت (83). عمر وه کو چېرېکنفیس خوه دناځه دقیدا خویا دکه ت و دبیزت: "دهستور هیه وه کو چېرېکنفیس گوتنه کی بیژم و خوه بکه مه دناځه چېرېکېدا؟! (84).

هروه ها روماننځیس ل په راوړان ل گه ل خوانده فانی دپه ییقت: دهه مان دمه دا نه څه چه نده دچت د خانا شیوازی نفیسینا زانستی ژئ دا. روماننځیسی هر ژ دهسپېکا رومانئ په راوړ و وه کو شیوازه کی زانستی بکارئینایه. نه و ژئ وه کو ریکه ک ب شپوه څه کرن و رونکرنا هنده ک نا و زاراځان ب خوانده فنان. په راوړ هوریا زانستی دپاریزت و وده سا دیار دبت هر وه کو په رتوک نه رومان، به لکو څه کولینه کا زانستی، چونکو ب گه له ک جاران په راوړ بکارهاتینه، 26 بهر په ران په راوړ ب خوه څه گرتینه و گه له ک ژوان پتر ژیه کی ب خوه څه دگرن. هروه ها شیوازه کی دی یی زانستی درومانا مروځی به له چه ک دا، پېشگوتنه ک ل دهسپېکا رومانئ هاتییه و دکه ته "دهرگه هه ک ب باشتر تیگه هشتنا نه فی ده فی نه دمه بی" (85). روماننځیس دو زاراځان د فی پېشگوتنېدا روندکه ت، نه و ژئ: به له چه ک و رومانا زانستی.

سیمایین شیوازی زانستی ئه وه کو "ئارامترین شیوازه و پترین شیوازه پیدای ب لوتیک و هزرا راسته وخو هه و دوورترین شیوازه ژ خه یالا شعری، چونکو ل گه له عقی و هزری دپه یفت. راستییین زانستی یین نهرون و فه شارتی شروقه دکهت. دیارترین سیمایین وی رونییه" (86). ئه ف سیمایین هه د گه له ک پارگرافین رومانیدا دهینه دیتن. وهکو بۆ نمونه د چاپته ری ئیکیدا ئه وی ب نافونیشان "تهله فزیون" گه له ک پارگراف دناقه را دو که واناندا هاتینه نفیسین، چونکو دهنگوباسن. زمانى وان گه له ک رون وئاشکرایه و هه ره په یفه ک وانا خوه یا فرههنگی دگه هینت و دوره ژ زمانى هیماى. بۆ نمونه: "بۆچی هه ژاری ههیه؟ بسورمان ئه فئ پرسیارى ژ خوه ناکه ن! هه ژاری و دهستکورتی و به له نگازی ل هه می وهلاتین بسورمانان ههیه چونکی جیهاد نه مایه. (87)

نمونه کا دی: "پارتین کوردی نه گه هشتنه سازانى ل دۆر پۆستى سه روکى هه ریماى و بزافین قاسم سلیمانى ل ئه فان رۆژین بۆرین، سه ره نه گرت. (88)

ديسان د گه له ک پارگرافاندا شروقه کرنا کریارا زانستی په ل نه زمونگه ها کو زمان شروقه کرنا رون و پر زارافین زانستی نه، وهکو: "د پینج سالان دا، من شیا میکانیزما چیکرنا ئه نتي-ئوکسیدانتان بزنام و هورمون یان نه نزا می ژئ به رپرس ل نه زمونگه هه جودا بکه م. (89)

نمونه په کا دی ده می که سه ک ل بن چافدیریا که سین سپۆر، تومارا بارودوخى وی یی پزشکی ب زمانه کى زانستی یی ئاشکرا و رون دهیته کرن، وهکو: "دیروک 11 نیسانا 2003. دلوقتان: 1/1 خوله ک. هه ناسه لیدان: 5/1 خوله ک. میز: سفر. ریتن: سفر. لقی: سفر. خوه دان: سفر. هه سترن: سفر. مه ژ: راوه سایی. چاف: کارقه دان نینه. گو: کارقه دان نینه. (90)

ههروه ها ده می دکتور پلانا کارى بۆ نه جماندا نه زمونگه کا زانستی د چه ند پینگافین رون و زانستیدا نفیسی، وهکو درومانیدا دهیت: "1. کومکرنا که فزى. 2. فافارتن تاردیگرادان و جودا کرنا وان. 3. کیشان و کۆمکرنا و فیلته رکرنا پرتینه کى ژ کۆما تاردیگرادان. 4. بکارئینانا پرتینى هه سکرنى لسه ر مروفه کى زیندى. 5. زانینا هه لگرتن و میکانیزما فه ژیاندا مروفى هه سکرى. (91)

دگه ل هندى شیواز و زمانى ئه ده بی جیه کى باش د رومان "مروفى به له چه ک" دا کریه، شیواز و زمانى ئه ده بی بیافه کى به رفه هتر تیدا هه بویه. ب گشتی هه ره که سى به ره مین (عمرى بخوینت، دى بۆ دیار بت، زمانه کى گه له ک چر و نه راسته وخو بکار دئینت. هه تا هنده ک ژ به ره مین وی یین ب چیرۆک هاتینه نافکرن دبت بچه دخانا شعریدا، وهکو: "چارچوفه دژ چارچوفه" (92). ژ نه جمانى زمانى وی یی چر، گه له ک جارن تیکستین وی کورتن. بۆ نمونه: "یان نه ز یان ههچ" ب رومان نه فکریه (93)، به لى گه له ک کورته. دیسان رومانا نمونا فئ

فه کۆلینى، مروفى به له چه ک ژى کورته. هه ره چه نده رومانا نوی گه له ک پیغه رین ئاسایی یین رومانى هاتینه گوهرپین و دریزى ژى دبت ئیک ژ وان بت. به لى ب دیتنا من ل نک (فاضل عمر) ی زمانى وی ژى دبت هه گه ره ک بۆ کورتیا رومانین وی، هه ره وهکو دى ژ شروقه کرنى دیار بت.

جوداهى د ناقه را زمانى زانستی و ئه ده بیدا ده نیدا په کو د زانستیدا زارافین زانستی دزالن، به لى د ئه ده بیدا زمان هه لگرى سۆزى په. د گه ل فئ ژى د ئه ده بی خه یالا زانستیدا ئه ف جوداهیه دناقه را وانا کیم دبت، چونکو ئه ف جوهر زانست و ئه ده بی کۆم دکهت. دیاره ئه ف چه نده د هنده ک جهاندا د رومانا مروفى به له چه ک ژیدا ب جیه هاتییه، به لى دیسان زمانى چر و نه راسته وخو بیافه کى به رفه هه وه رگرییه. ئه گه ر ل ده ستپیکى ژ نا ف و نیشانین رومانى ده ستپیکه ن. مروفى به له چه ک وهکو نا ف بۆ رومانى بکارئینا په. هه ره وهکو ئه و دیژت په یفه کا کلیله و هه تا راده کى دپیشگوتنیدا هه ولده ت هاریکاریا خوانده فانی بکه ن دا ل ده می خواندنا رومانى مه ره م و مه به ست و فه لسه فا د پشت بکارئینانا زانستیرا بزانت و تیبگه هت. ئه ف په یفه فان مه به ست و فه لسا فا د پشت تیکستى را رون دکهت. (عمرى د شیا په یفه کا دی یا زانستی کو ده ربیرى ژ ئانرا خوه وهکو خه یالا زانستی بکه ت یان په یفا مروفگراد هه ره وهکو شهنگى خوه پى نا ف دکهت (94). تاردیگراد و سیمایین وی بنه مایى زانستی یی رومانا بییه. یان د شیا هه ره په یفه کا دی وهکو سوبات، ژى راوه ستاندن یان هه سکرن، به لى روماننفیسی په یفا به له چه ک بکارئینا په، چونکو ب راستى کلیله بۆ تیبگه هشتنا مه ره ما وی ژ فئ رومانى.

به له چه ک نا فى کوزین گوندۆرى یین هه سکرینه بۆ زفستانى، ئانکو ده ریا زکرنا ده مییه ژ خه له که کى بۆ په کا دی (95). ئه ف هه سکرن کو په ک ژ سیمایین تاردیگرادانه ده می دشین د پله یا کا گه رم یا به رزدا بژیت کو له شى وان کیمترین پلا نا فى هه ی دکه فته سوباتى. ده می دوخى ئاسایی په یفا دبت جاره کا دی ب شیوه په کى ئاسایی ده فگه رته ژیانى. ئه ف دبت په ک ژ نه گه ران یت کو به له چه ک بکارئینا به لى خالا گرنگتر ئه وه ده می کوزین گوندۆرى دهینه هه سکرن ئانکو دبت به له چه ک مفایى وی بۆ مروفى په، ئانکو مروف پیخه مه ت خوه دا گوندۆرى هه سکره کت. ئه ف په یه نه گه رى سه ره کى و یی نه راسته وخو و یی ب زه حمه ت هه ره خوانده فانه ک هه ست بى بکه ت. روماننفیسی د رومانا خوه دا ده فیت بیژت ده می مروف دکه فته سوبات و ژیی خوه دراوه ستینت بۆ ده می داها تى، ئه و ب خوه مفایى ژ فئ چه ندی نابینت، به لکو که سین دی دى مفایى ژى بینن. چونکو دى ب ریکا وی زانیت ل سه رده مى به رى چ هه بوو وچاوان بوو؟ به لى مروفگراد ب خوه ده می ده ریا زى سه رده مه کى دی دبت پشتی سوباته کا دریز، سه رده مى نوی بۆ وی گه له ک نوی دبیت وگوهرپین لى په یفا دبن و دبت گه له ک ژ ئاستى وی بلندتر بت و نه شیت ل گه ل بگوچت و ئه ف

بوو یا ب سهری شهنگی هاتی. ههر چه نده رۆماننقیسی ئارمانجه کا دی ژئی هه بوویه و دقیا بیژت مرقۆ ههر بونه وهره ک هۆقه. شهنگی پازده سالان دسوباتیدا بوو و ده می قه گه پای دیت ههر مرقۆ ئه وه به لی ته کنولژیا گه له ک گوهرپیوو. له وما ژئی جاره کا دی بریارئ ددهت خوه ههشک بکه ته قه وقی جارئ ده می رابووی مرقۆی و نه خاسمه توندپه وین ئایینی په ک ودووه نا کربوون و جیهان ب تنی بۆ هنده ک گیانه وهر و رووه کان مابوو. که واته شهنگی ههچ مفا ژ سوباتا خوه نه دیت، به لکو ئه و ب تنی بینره ل سهر چه رخی به ری. ل داوییی شهنگی ژئی دمرد. دیاره نفیسه ری دقیت بیژت ب تنی هنده ک گیانه وهر و رووه ک دی بنه میراتگری ئه ردی.

ل قیری ب ریکا لیکنچواندنا دناقه را سیمایین به له چه ک، ههشکرئی و یین تاردیگرادان نفیسه ری شیا مه رهم ومه به ستین خوه ژ رۆمانئ بگه هینت. دیسان گه له ک ژ نافونیشانی چاپته ری رۆمانئ ژئی نه راستوه خو نه، بۆ نمونه "نیچرفانی کهری" (96)، (عمر) ی نیچرفان ل جهی کۆمکرئی بکارئینایه، د ناخفتنا ئاسایدا ئه ق به یقه بکار ناهیت. چونکو دقیا دکتور و شهنگی قی کاری ب نهینی بکه ن، له وما نیچر ل جهی کۆمکرئی بکارئینایه. دیسان نافونیشانی چاپته ره کی دی "له شهکرین پیغه مبه ران" (97) کو مه رهم ژئی توندپه وین ههر ئایینه کی نه، ئایین په ریزین ب نا قی ئایینی شه ری دکه ن. نمونه کا دی "هه یف ل هه تاقی دگه رت" (98).

ل گه له ک جهین رۆمانئ، زمانئ ههست و سۆزان ب سهردا زاله، وهکو بۆ نمونه: "ژ خه و رابه، بنپه خوه! رو ئاگری گونه هان ب ده ستین خوه قه دبینی؟ تو په لین شارهای د ده قی خوه دا دبینی؟ ئه و به له نگازی به رده رگه هی ته خیره کی دخوازت و تو نادییی یی بوویه مرقۆی ئاگری" (99).

ژبلی شیواز وزمانئ، سی بنه مایین کاری قه گیرانی یان یین رۆمانئ، که سایه تی، ده م و جه دشین ده ستینشانا جورئ کاری ئه ده بی بکه ن، کا ئه ده بی خه یالا زانستی په یان جوره کی دی یی رۆمانئ په. (100)

که سایه تی د رۆمانا مرقۆی به له چه ک دا

ههر چه نده که سایه تی د کاری ئه ده بیدا ژ ئالییی گه له کانقه "ب تنی وهکو بوونه وهره کی کاغه زی ده پته هژمارتن" (101). به لی درۆمانا مرقۆی به له چه ک دا، چونکو نفیسه ری شیبایه ژیواری ب بارودوخی سیاسی، کۆمه لایه تی یی راسته قینه یی که سی کورد قه ل سهرده می هه قهرۆ یی ژایی هه تا ب نا و رویدان و که سایه تی بی و قه ب خه یالا زانستی قه گریددهت، کو ب راستی دیار دبت یا شیبای وئ گوتنی ب جهینت یا دبیزت، ل چه رخی بیست وئیکی "سنورین دوالیزمی هه لوه شیان و سهرده می جیهانین هه مه جور و دناقیه کدا چووی ده ستپیکر" (102).

د قی رۆمانیدا دیار دبت که سایه تی که سین ئاسایی یین جفاکینه ده مان ده مدا زانستینه، ئانکو ههر دو که سایه تی یین سهره کی یین

رۆمانئ که سین ئاسایی و واقعی ل گه ل زانستی تیکه ل دبن. ههر ئیک ژ وان دو لایه نین ژیا نا وی دیاردکه ت و پیکه گریددهت. که سایه تییا ئیکی که کا ب نا قی شهنگ ژ ئه نجامی کاره سات و نه خوشی و ئاریشه یین سیاسی و کۆمه لایه تی و ئایینی یین جیهانا سهرده می، ههر ژ بیروباوه رین داعش بگره وکریارین وان و بارئ کوردان یی سیاسی یی قه قه تیای و نه ئیکگری و بارئ کۆمه لایه تی یی خراب یی خه لکی کو ژ ئه نجامی بارئ سیاسی و یی ئایینی، کو جیهان یا بوویه جیهانا هۆقان. دیاره ژ ئه نجامی قی هه میی بارئ شهنگی یی ده رونی زۆر تیکچوویه. چونکو ئه و مایه مرقۆ، له وما ههر رۆژه کا ژ خه و رادبت، دبیزت: "هۆ خوداوو! رۆژه کا دی ژ دلئیشانی و نه ژیا نی ده ست پیکر" (103)، له وما ئه و دبیت چاره بۆ قی هه میی و ئه و ته مه نی ب نه ژیا نی ده ریا ز دبت، ههشکرنا له شی په و راوه ستاندنا ده مییه وهکو ره قه ک وختی: ب هیقییا هندئ ل زه مانه ک دی هۆقاتییا مرقۆی ب دوماهیک به پت. ژ ئه نجامی قی چه ندی ئالییی دی یی که سایه تییا وئ خویا دبت، ئه وژی که سه کا گرنگیی ب زانستی ددهت و به رده وام دخوینت و ل نا و گۆگی دگه رت. ب ریکا ته کنولژیا یی ل ریکه کا زانستی بۆ ره قا خوه ژ ژیواری دگه رت. هه تا دگه هیه زانینا سیمایین تاردیگرادان.

که سایه تییا دی یا سهره کی د رۆمانیدا دکتور سه لیمه، ههر چه نده ئه و ب خوه که سه کی شاره زایی زانستیه و سالا (1984) ی باوه رناما دکتورایی ب بایۆکیمستری ژ ئه لمانیا وهرگرییه ب مه رها هندئ بته ماموستایی زانکوی. پشتی دقه گه رته ئیراقی ئه و و چوار که سین دی یین قی بیا قی دکه قنه د ئه زمونه کا نه خوشدا، کو ژ ئالیی دکتاتوری ئیراقی (صدام) ی قه. دیسان که تواری راسته قینه یی ئیراقی د رۆمانیدا خویا دبت. (صدام) ژ وی و هه قالین وی دخوازت بگه هه ریکه کا نه مریی بۆ وی. ژ ئه نجامی قی ئه زمونی دکتور دگه هه سیمایی ههشکرئی ل نک تاردیگرادان. چونکو ئه نجام ب دلئ دکتاتوری نه بوو، دکتوری ب خوه دئخته د ئه زمونا ههشکرئیدا. ههر ژ سالا (1989) ی هه تا سالا (2003) ی و ژ ئانجامی بارودوخی شه ری ئیراقی و کویتی جاره کا دی د قه گه رته ژیا نی.

ههر چه نده که سایه تییا دکتوری هه تا راده کی د رۆمانیدا سهره کی په و بی وی ئالییی زانستی بریقه ناچت، به لی ب دیتنا من دکتور پتر د خزمه تا شهنگی دا بوویه. به هانا من بۆ قی چه ندی پشتی ئه نجامدانا ئه زمونا ههشکرئی یا شهنگی یا جارا ئیکی، دکتور به رزه دبت و رۆل نا مینت، وهکو د رۆمانیدا هاتی "دکتور سه لیم بی سهر وشونه" (104). که سایه تییا شهنگی د رۆمانیدا سهره کی تره و مه رهم و مه به ست ل دور وی دزفرن. ب دیتنا من که سایه تییه کا مرقایه تی و هه لگرا هه ست و سۆز و فه لسه فا ژیا نی یان یا نفیسه ری له وما ژئی ئالییی ئه ده بی پتر د رۆمانیدا د چه سپینت.

ئەگەر ئەم بەهەسی جەهێ د رۆمانا خەیاڵا زانستیدا بکەن، دیارە پێدقیە سیمایێن زانستی بوونی د جەهیدا رۆن و ئاشکرا بن. ب راستی د رۆمانا مرقۆفی بەلەچەک دا جەهێ وەکو یەک ژ ئەلەمنتێن فی ژانری جەهێ خوە کریه و جەهێن هەمەجۆر یێن فەکری وگرتی تیدا بەرجەستە بوویه. دیسان جەهێن هەلگرێن سیمایێن زانستی بوونی هەنە، وەکو ئەزموونگەه، جارا ئیکێ دکتۆری و هەقالین خوە ئەزموون ل سەر تاردیگراوان کر و شیاپی میکانیزما چێکرنا ئەنتی ئوکسیدانتان بزانت و هۆرمۆن یان ئەنزایمی ژێ بەرپرس جودا بکەت. بەلێ ب راستی هیچ وەسفەکا کورر بۆ ئەزموونگەهێ نەکریه ب تنێ دیار دکتە کو کۆمەلگەهەک بوو ل بنێ چیاایێ حەمرین⁽¹⁰⁵⁾. جەهێ دی ئەزموونگەها کۆلیجی بوویه، دەمی بۆ جارا دوی دکتۆری هەولدا ی هۆرمۆنی ژ تاردیگراوان بۆ هەشککرا شەنگی دورست بکەت، بەلێ دیسان چ وەسفەکا هویرا زانستی بۆ نەکریه، ب تنێ خواندوفان دزانت ل ئەزموونگەها کۆلیژی ئەزموونی دکتە⁽¹⁰⁶⁾. جە پتر وەکو ئەلەمنتەکی ئەدەبی یی گرتدای رویدانێن رۆمانی و فەلسەفا وی بوویه. جیهان هەمی بوویه بیا فەیان فەزایی رویدانان، دەمی ژ ئەنجامی توندپەوییا ئایینی جیهان دبت دویەر و ژ ئەنجامی شەری ئایینی، وەسا دیارە کو مرقۆ ل سەر رویی ئەردی فەنا دبت. شەنگی پشستی ژ دوخی هەشککرا دقەگەرتە ژیانێ ب تنێ هەندەک گیانەوهران و کەسکاتییی دببنت دیارە جیهان دقەگەرت قوناغا کەسکاتییی. وەسفکرنا جیهانی پشستی شەری و نەمانا مرقۆفی فەلسەفە و رامانا نفیسەری دقیت بگەهینتە خواندەفانی.

دەم بئەمایەک دی یە، جۆری رۆمانی ب ریکا وی ئاشکرا دبت. د هەر کارەکی فەگێرانی د جۆرێن دەمی هەنە، ئەوژی: دەمی فەگێرانی و دەمی چیرۆکی. دەمی داوییی دەمی راستی رویدانانە، بەلێ دەمی فەگێرانی "دەمەکی جوانکاری و سۆزداری یە ل سەر بناغی دویفئیکەهاتنا دەمی فەگێرانی یێن فرەهکاری و پاشدا هاتنی دەینە ئافاکرن"⁽¹⁰⁷⁾. کەواتە ئەم دشین بێژن دەمی چیرۆکی "ا ب ج د (الزمن الروائی)، دەمی فەگێرانی (ا د ب ج) یان (ج د ب ا) (الزمن السردی)"⁽¹⁰⁸⁾. د هەموو رۆمانان دا دەمی فەگێرانی ب شیوازێن جودا دەیتە پێشکێشکر، لەوما ژێ نە ئەف یاریکرنە ب دەمی یە دەستنیشان جۆری رۆمانی کا ژ ئەدەبی خەیاڵا زانستی یە یان نە، بەلکو داکوکیکر ل داهااتی ئەفی چەندی پتر ئەنجام ددت.

دەم د رۆمانا مرقۆفی بەلەچەکا ژ دەمی نوکە یی کەسایەتییا سەرەکی دەستپێدکەت. دیسان نوکە یی نفیسینا رۆمانی. دیارە رۆماننفیسی ژ (1/ 8/ 2015) ی دەست ب نفیسینا رۆمانی کریه. دمی رویدانێن رۆمانی ژێ ژ فی سالی دەستپێدکەت. هەر ژ چاپتەری ئیکێ ئەوی ب ناوونیشان "تەلفزیۆن"، رویدان تیدا دەنگ و باسێن راستەقینەنە یێن فی سالی، ل سەر شاشا تەلفزیۆنی دەینە پێشکێشکر، ئەوژی دەنگ و باسێن داعش، کوردێن ئیزدی وئە رودانێن ب سەر وان دا

هاتین، پارتین کوردی ونە گەهشتنا وان بۆ سازانی ل سەر پۆستی سەرۆکی هەریمی⁽¹⁰⁹⁾. دیسان ئەف دەمە خویا دبت، دەمی دکتۆر سەلیم دەست ب کریارا هەشککرا شەنگی دکت ل ناوسکی دەم سالا (2015) بوو، هەر وەکو ژ رۆمانی خویا دبت: "ئەفرۆ 8 تەباخییه سالا 2015، من جەهێ خوە ل ناوسکی لاو رانیخت. (110)"...

دەم بۆ پاشفە دزفرت، ئەو ژێ د پشکا سییی دا ئەوا ب ناوونیشان "سەرهایتیا دکتاتۆرەکی". دەم د فی پشکیدا دزفرت سالا (1984) ی دەمی دکتۆر سەلیم باسی سەرهایتیا خوە ل گەل (صدام حسین) ی دکتە، پشستی بدەستفە ئینانا باوەرنامی ژ ئەلمانیا و فەگەپریای، هەر وەکو ئەو ب خوە د رۆمانیدا دبێژت: "ئەز دی ژ دیتنا سەدامی دەستپێکەم پشستی ل سالا 1984 من تیزا دکتۆرایی ل ئەلمانیا ب بایۆکیمستری خلاسکری و فەگەپایم"⁽¹¹¹⁾. ئەف دەمە هەتا سالا (2003) ی بەردەوام دبت، دەمی دکتۆر ژ ئەزموونا سووباتا هەشککرا هشیار دبت پشستی (صدام) ی بریار دای ئەو هۆرمۆنی وی ژ تاردیگراوان دورستکری ل سەر وی ب خوە بهێتە پراکتیزەکر. کەواتە هەر ژ سالا (1989) ی هەتا (2003) یی دکتۆر د بندافەکی فە بوو و تەمەنی وی هات بوو راوەستاندن.

جارەکا دی رویدانێن فەگێرانی د سالا (2015) ی دا بەردەوام دبن، هەتا دکتۆر و شەنگی هەمی تشتی بەرەف دکن بۆ سووباتا شەنگی و فەگەهاتنا وی بۆ مرقۆگراد. رویدان دەینە فەگەهاتن بۆ سالا (2030) ی پشستی شەنگی وەکو مۆمییا ژ ئالییی شینوارناسەکی فە د ناوسکەکی فە دەیتە دیتن و دزانن سیمایێن ژیانێ ل نک هەنە. پشستی چەندین هەولدا نێن تێگەهشتنی دەیتە هشیارکران یان دقەگەرت ژیانێ ل سالا (2030) ی، ئەو ژێ ب ریکا یەک ژ زانایێن تاردیگراوان. ل دەستپێکی شەنگی زەحمەتەکی دببنت کو پشستی فەقەتیان پازدە سالان دیسان بگونجت، نەخاسەمە ژ ئالییی تەکنۆلۆژیایی فە، چونکو مرقۆ نەهاتبوو گوهورین بەلکو هەمان هۆفی جارن بوویه. هەر چەندە شەنگی شۆدکەت، بەلێ جارەکا دی ژ بێزاریی و نەرازیبوونی ل سەر بارێ جیهانی وترسی ژ هەبوونا زارۆکان و بوچوونێن وی ل سەر ژیانێ جارەکا دی بریاری ددەت خوە بیختە د سووباتی و هەشککرنیدا. فی جاری کەس نزانن بۆ چەند دەمی، بەلێ هەتا دوماهیا ژیان مرقۆفی ل سەر رویی ئەردی، چونکو دەمی شەنگی ب ریکا ئافا بەرانی فەزایە فە کەس نەماوو پرسیارا دەمی ژێ بکەت. ژ ئەنجامی شەری ئایین پەرسیان نەخاسەمە توندپەوین بسورمان و فەلەیان چ مرقۆ ل سەر رویی ئەردی نەماوون ب تنێ بۆ گیانەوهران و روەکان نە بت.

وەکو دیار دبت رۆماننفیسی ب شارەزایی و هەر وەکو د رۆمانا خەیاڵا زانستیدا دەم ل داهااتی بکارئینایە و پێشبینیا ژیانێ ووباری جیهانی ل داهااتی کریه، بەلێ دیسان ئەف پێشبینیە نە ب تنێ ئەنجامی زانستی و ئەزموونا وی بوویه، بەلکو پتر گرتدای ئالییی جفاکی و سیاسی و ئایینی و بیر و باوەرێن هزری بوویه کو گرتدای ئالییی

ههست و سۆزین مروڤی بوویه، ئانکو دیسان ئالییی ئەدهبی بیاڤهکی باش د بکارئینانا دەمی د رۆمانیدا هه بوویه.

6. ئەنجام

1- ئەدهبی خه یالا زانستی ئەو جۆرهیه یی کو ئەدهب وزانست و خه یالی دناڤ خوه دا کۆم دکهت، ئانکو زانستی و کارتیکن و گریډانا وی ب ژيانا مروڤی قه دچارچوڤهکی ئەدهبی و خه یالیدا پێشکیش دکهت.

2- ئەدهبی خه یالا زانستی گریډانه کا ب هیز ل گه ل ئاستی زانستی یی جفاکی ههیه، له و ما ژی سروشتیه د ژینگه هه کا پێشکەفتی ژ ئالییی زانستیه وه راری بکهت و پێشکەفت وب هه مان شیوه د ژینگه ها زانست تیدا پاشکەفتی نه هیتنه هه بوونی. ئانکو د ژینگه ها رۆژئاڤیدا ده بریی ژ ناسناما وی یا زانستی یا پێشکەفتی دکهت. ژینگه ها مه یا کوردی یا کو د ئاسته کی زانستی یی نزمدا نه گهری گهروبوونا فی جۆری د ئەدهبی مه دا بۆ چهرخی بیست و ئیکی رون دکهت.

3- پشتی شروڤه کرنا رۆمانا مروڤی به له چهک، ئەم دشتین داکوکی ل ئاخافتنا رۆماننڤیسی بکهن، دەمی خویا دکهت کو رۆمانا وی دبت یه کهم رۆمانا خه یالا زانستی بت ل ده قه را به هیدیان.

4- هه رچه نده رۆماننڤیسی رۆمانا خوه ب رۆمانا زانستی ل قه له م ددهت، ژ ئەنجامی قه کۆلینی د فی جۆری ئەدهبیدا، خویا دبت کو جوداهیه کا دیار دناڤه را رۆمان، چیرۆک یان ئەدهبی زانستی و رۆمان، چیرۆک یان ئەدهبی خه یالا زانستی ههیه و بۆ مه خویا بوو رۆمانا مروڤی به له چهک، رۆمانه کا خه یالا زانستی یه نه کو ژ جۆری رۆمانا زانستی یه.

5- رۆمانا مروڤی به له چهک ب شیوازی رۆمانا نوی هاتیه نفیسین، له و ما ژی نفیسه ری وه کو شیوازه کی زانستی ونوی پێشگوتنه ک ل ده ستپیکا رۆمانی نفیسیه و تیدا هنده ک زاراڤان بۆ خوانده قانی روندکەت و دیسان کللیکان دده ته دهستی. یه ک ژوان زاراڤان "به له چهک" یی کو نافونیشانی رۆمانی پیکدئینت. نفیسه ری گه له ک ب شاره زایانه هه لبرارتیه و پامانا وی یا هزری کریه بنه ما ومه به ستا رۆمانا خوه. دیسان خه یالا زانستی ژێ پیداکریه.

6- د فی رۆمانیدا ب رهنگه کی شاره زایانه ئەدهب وزانست، که توار وزانست، که توار و خه یال، سیاسهت وزانست و سیاسهت و خه یال هاتینه تیکه لکن. ب گشتی ئەدهب وزانست وه کو دو هیلین هه قته ریب و به رده وام یه ک دو دبرن و قیکدکه قن. هه چه نده ئەدهبییه تی پتر جهی خوه هه بوویه. دو که سین سه ره کی یان قاره مان هه نه، هه ر یه ک ژوان پتر نوینه رایه تیا یه ک ژ فان ئالییان دکهت.

بنه مایی زانستی ی رۆمانی، ساخه له تین گیانه وه ری هه و تاردیگراد Tardigrade ی نه. ئە فی گیانه وه ری شیان ههیه به رگریی دژی پلین بلندین گهرمی و دیسان یین گه له ک نزم ژی بکهت. دشتی دۆخی هه شکبوونی ده رباز بکهت، دەمی پتریا ریژا ئاڤا له شی خوه ژده ستبهت و جاره کا دی ب پیداکرنا بارودۆخین ئاسای بۆ وی بڤه گهرته ژیان. رۆماننڤیسی دیاردا هه شککرنی بۆ پاراستنا خوارنی، ئانکو روه ک، که سکا تییی و فیقی بۆ ماوه یه کی درێژتر، قه گوه ازتیه مروڤی. به لی ئە چه نده ل سه ر بنه مایه کی زانستی و لوژیکی کو ساخه له تین تاردیگرادانن، له و ما ژی دبت خه یالا رۆماننڤیسی و یا زانستی پێشبینیا هندی بکهت کو رۆژه کی ئە فی سیمایه بهینه قه گوه ازتن بۆ مه رۆفی.

7- ئالییی ئەدهبی یی رۆمانی ئەوی چیرۆکا شهنگی یا ههست و سۆز جهی خوه تیدا دبینن، نوینه رایه تیا وی دکهت ئەوه بابته تی به رفره ه و ناڤه رۆکا زانستی هه مپێژ دکهت.

8- جه پتر وه کو ئە له منته کی ئەدهبی یی گریډای رویدانین رۆمانی و فه لسه فا وی بوویه. هه روه سا رۆماننڤیسی ب شاره زایی ده م ل داهاتی بکارئینایه و پێشبینیا باری جیهانی ل داهاتی کریه، به لی ئە فی پێشبینیه نه ب تنی ئەنجامی زانستی و ئەزمونا وی بوویه، به لکو پتر گریډای ئالییی جفاکی و سیاسی و ئایینی بوویه کو گریډای ئالییی ههست و سۆزین مروڤی یه، ئانکو ئالییی ئەدهبی بیاڤه کی باش د بکارئینانا دەمی د رۆمانیدا هه بوویه.

9- ژ ئالییی شیواز و ناڤه رۆکی و ئە له منته تین رۆمانی وه ههست و سۆزان قه، هه ر دو ئالی زانست و ئەدهب هاتینه پاراستن و ب شاره زایی د خزمه تا یه ک دو دا هاتینه بکارهاتن. به لی ب دیتنا من ئەدهبییه تا رۆمانی هه تا راهه کی بیاڤه کی به رفره هتر ژ یی زانستی هه بوویه. زانست د خزمه تا ئەدهبیدا بوویه.

10- زمانی رۆمانی ئە گه ر ل هنده ک جهان هه تا راده کی ل ئاستی پلا سفردا بت، ب گشتی وه سا نه بوویه و ئەدهبییه تی و زمانی چر بیاڤه کی باش قه گرتیه.

7. پهراوین

- 1- جمیلة بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلمية والادبية: دراسة وصفية تحليلية في جمالية التداخل بين البعدين العلمي والادبي، رسالة ماجستير، كلية الاداب والعلوم الاجتماعية، جامعة فرحات عباس، سطيف. الجزائر. 2010، ص 107.
- 2- هه مان ژیدەر، 107-108.
- 3- هه مان ژیدەر، 109.
- 4- محمد عبدالله الیاسین. الخيال العلمي في الادب العربي الحديث في ضوء الدراسات المقارنة، رسالة ماجستير، كلية الاداب والعلوم الانسانية، جامعة البعث. 2008، ص 20.
- 5- هه مان ژیدەر وهه مان لاپه ر.
- 6- جمیلة بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلمية والادبية، ص 108.

- (*) جول فيرن (1828-1905) رومان نفيسي فوره نسييه، دهيت هژمارتن داهيتي راسه قينه يي ته ده يي خويالا زانستي يي نوي .
- 7- محمد العبد. "الخيال العلمي استراتيجيه سرديه"، مجله الفصول، الهيئه المصريه العامه للكتاب، العدد 71، صيف. خريف. 2007.
- 8- Oxford Advanced Learners Dictionary. (Online)
- 9- جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 112.
- 10- قيصلا الاحمر. حداثة الخطاب في ادب الخيال العلمي الجزائري، ص 178. مقال من الانترنت: <http://jilrc.com>
- 11- Adam Roberts. The History of Science Fiction. New York: Palgrave Macmillan, 2006. P.1
- 12- احمد صقر. الخيال العلمي في المسرح، الحوار المتمدن، العدد: 3361، 2011/5/10، 00:12.
- <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=2584>
- 26
- 13- Adam Roberts. The History of Science Fiction, p. vii.
- 14- محمد عبدالله الياسين. الخيال العلمي في الادب العربي الحديث في ضوء الدراسات المقارنه، ص 26.
- 15- هه مان ژيدير، ل 35.
- 16- عزة الغنام. الابداع الفني في قصص الخيال العلمي، مكتبة الانجلو المصريه، القاهرة، 1988. ص 30.
- 17- جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص أ.
- 18- هه مان ژيدير، ل 145.
- 19- هه مان ژيدير، ل 146.
- 20- محمد عزام. الخيال العلمي في الادب، دار طلاس، دمشق، ط 1، 1994. ص 68.
- 21- محمد احمد مصطفى. "ادب الخيال العلمي العربي: الراهن والمستقبل"، مجله الفصول، الهيئه المصريه العامه للكتاب، العدد 71، صيف. خريف. 2007. ص 85
- 22- جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 150.
- 23- فاضل عمر. روماننا به له چهك، ده زكه يي نالبه ند، دهوك، 2017. ل 6.
- 24- حه سه ن ثيبراهيم. بهرچا فكا جادويي، ئيكه تيبيا نفيسه ريي كورد، دهوك، 2014.
- 25- جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 166.
- 26- محمد عزام. الخيال العلمي في الادب، ص 117-118.
- 27- هه مان ژيدير، ل 118.
- 28- محمد عبدالله الياسين. الخيال العلمي في الادب العربي الحديث في ضوء الدراسات المقارنه، ص 182.
- 29- هه مان ژيدير، ل 183.
- محمد عزام ب دو شيوان نافاي قى چيروكي نفيسييه، جاره كي (في سنه مليون) وجاره كا دي (في مليون سنه). به لي يي ئيكى دورسته.
- 30- محمد عزام. الخيال العلمي في الادب، ص 120-121.
- 31- هه مان ژيدير، ل 123.
- 32- هه مان ژيدير، ل 125.
- 33- هه مان ژيدير، ل 9.
- 34- جابر عصفور. الخيال، الاسلوب، الحداثة، ط 1، المشروع القومي للترجمة، القاهرة، 2005. ص 109-115.
- 35- جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 84.
- 36- هه مان ژيدير، ل 85.
- 37- هه مان ژيدير، ل 17.
- 38- هه مان ژيدير، ل 92.
- 39- هه مان ژيدير، ل 21.
- 40- محمد احمد مصطفى. "ادب الخيال العلمي العربي: الراهن والمستقبل"، مجله الفصول، العدد 71، ص 83.
- 41- جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 71.
- 42- محمد عزام. الخيال العلمي في الادب، ص 9.
- 43- بنيرة جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 160.
- 44- سمير سعيد حجازي. النظرية الحديثة ومصطلحاتها الحديثة، دار طبية، القاهرة، 2004. ص 167.
- 45- رومان ياكسون. قضايا الشعرية، ت: محمد الولي ومبارك حنون، ط 1، دار طوبقال للنشر، الدار البيضاء، 1988. ص 27.
- 46- هه مان ژيدير، ل 28-33.
- 47- هه مان ژيدير، ل 28.
- 48- عبدالسلام المسدي. النقد والحداثة، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، 1983. ص 39.
- 49- جان كوهن. بنية اللغة الشعرية، ت: محمد الولي ومحمد العمري، ط 1، دار طوبقال للنشر، الدار البيضاء، 1986. ص 10.
- 50- هه مان ژيدير وهه مان لاپر.
- 51- هه مان ژيدير، ل 14.
- 52- هه مان ژيدير، ل 15.
- 53- انظر جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 176.
- 54- جان كوهن. بنية اللغة الشعرية، ص 23-24.
- 55- ادوارد سابير واخرون. اللغة والخطاب الادبي، ت: سعيد الغانمي، ط 1، المركز الثقافي العربي، بيروت، 1993. ص 54.
- 56- انظر جميله بورحله. ادب الخيال العلمي بين العلميه و الادبيه، ص 172-173.
- 57- هه مان ژيدير، ل 173.
- 58- هه مان ژيدير وهه مان لاپر.
- 59- هه مان ژيدير، ل 174.
- 60- فاضل عمر. روماننا به له چهك، ل 6.
- 61- هه مان ژيدير، ل 5.
- 62- هه مان ژيدير ولاپر.
- 63- هه مان ژيدير، ل 6.
- 64- هه مان ژيدير وهه مان لاپر.
- 65- هه مان ژيدير، ل 27.
- 66- Georgios Koutsovoulos and others. "The genome of the tardigrade *Hypsibius dujardini*", The genome of *Hypsibius dujardini*, version 009, 2015. p. 3. <https://www.biorxiv.org/content/early/2015/12/01/033464.full.pdf+html>
- 67- فاضل عمر. روماننا به له چهك، ل 27.
- 68- هه مان ژيدير، ل 27-28.
- 69- هه مان ژيدير، ل 30.
- 70- هه مان ژيدير، ل 32.
- 71- هه مان ژيدير، ل 35.
- 72- هه مان ژيدير، ل 43.
- 73- هه مان ژيدير، ل 52.

8. ليستا ژيډهران

1.8. ژيډهر ب زمانى كوردى:

ته حسين نافشكى. قهانا پيلاين مژي. نفيسينگه ما رۆشه نبيري و راگه هاندنا لقا 1، دهوك، 2000.

حه سەن ئبراهيم. بهرچافكا جادويي، ئيكه تيبيا نفيسه رين كورد، دهوك. 2014.
فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، دهنگه هي نالبه ند، دهوك، 2017.
فاضل عمر. "يان ئەز يان هيچ"، ئەدەب و هونەر، ژماره 4، 20 ئه يلولي، 2003.
3.

نه فيسا ئيسماعيل. تهكنيكا قهگيرانى د كورته چيروكين فازل عومهرى دا، ئيكه تيبيا نفيسكارين كورد، دهوك، 2005.
نهوزت ئەحمەد عوسمان. رهگه زهكانى چيروك له داستانى (مەم و زين) ى خانى دا، 1999.

2.8. ژيډهر ب زمانى ئه ره بى:

احمد صقر. الخيال العلمي في المسرح، الحوار المتعدد، العدد: 3361، 00:12، 2011/5/10

<http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=2584>
26.

ادوارد سابير واخرون. اللغة والخطاب الادبي، ت: سعيد الغانمي، ط1، المركز الثقافي العربي، بيروت، 1993.

ايمى ابراهيم تعيلب. "شعرية العلم في الخطاب الشعري المعاصر: شعرية الفضاءات البينية"، مجلة الفصول، الهيئة المصرية العامة للكتاب، العدد 71، صيف. خريف، 2007، ص 98-106.

جابر عصفور. الخيال، الاسلوب، الحداثة، ط1، المشروع القومي للترجمة، القاهرة، 2005.

جان كوهن. بنية اللغة الشعرية، ت: محمد الولي ومحمد العمري، ط1، دار طوبقال للنشر، الدار البيضاء، 1986.

جميلة بورحلة. ادب الخيال العلمي بين العلمية والادبية: دراسة وصفية تحليلية في جمالية التداخل بين البعدين العلمي والادبي، رسالة ماجستير، كلية الاداب والعلوم الاجتماعية، جامعة فرحات عباس، سطيف، الجزائر، 2010.

رومان ياكسون. قضايا الشعرية، ت: محمد الولي ومبارك حنون، ط1، دار طوبقال للنشر، الدار البيضاء، 1988.

سمير سعيد حجازي. النظرية الحديثة ومصطلحاتها الحديثة، دار طيبة، القاهرة، 2004.

عبد السلام المسدي. النقد والحداثة، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، 1983.
عبد الملك مرتاض. في نظرية الرواية، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت، 1998.

عزة الغنام. الابداع الفني في قصص الخيال العلمي، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1988.

قيصل الاحمر. حداثة الخطاب في ادب الخيال العلمي الجزائري، ص 178. مقال من الانترنت. <http://jilrc.com/>

محمد احمد مصطفى. "ادب الخيال العلمي العربي: الراهن والمستقبل"، مجلة الفصول، الهيئة المصرية العامة للكتاب، العدد 71، صيف. خريف، 2007، ص 78-97.

- 74- هه مان ژيډهر، ل 51.
- 75- جميلة بورحلة. ادب الخيال العلمي بين العلمية و الادبية، ص 38.
- 76- فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، ل 14.
- 77- هه مان ژيډهر، ل 38.
- 78- هه مان ژيډهر، ل 47.
- 79- هه مان ژيډهر، ل 50.
- 80- هه مان ژيډهر، ل 76.
- 81- هه مان ژيډهر، ل 80.
- 82- جميلة بورحلة. ادب الخيال العلمي بين العلمية و الادبية، ص 94.
- 83- Fabio Caiani. Innovation in the Novels of Muhammad Barróda, Idwár AL-Kharrát, Ilyás Khūfī and Fuád AL-Takarli 1979-1999, PhD thesis, University of St. Andreus, 2004. P. 173.
- 84- فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، ل 43-44.
- 85- هه مان ژيډهر، ل 5.
- 86- انظر جميلة بورحلة. ادب الخيال العلمي بين العلمية و الادبية، ص 197.
- 87- فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، ل 10.
- 88- هه مان ژيډهر، ل 11.
- 89- هه مان ژيډهر، ل 27.
- 90- هه مان ژيډهر، ل 34.
- 91- هه مان ژيډهر، ل 41.
- 92- ته حسين نافشكى. قهانا پيلاين مژي. نفيسينگه ما رۆشه نبيري و راگه هاندنا لقا 1، دهوك، 2000. ل 98.
- 93- فاضل عمر. "يان ئەز يان هيچ"، ئەدەب و هونەر، ژماره 4، 20 ئه يلولي، 2003. ل 3.
- 94- فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، ل 47.
- 95- هه مان ژيډهر، ل 5.
- 96- هه مان ژيډهر، ل 41.
- 97- هه مان ژيډهر، ل 77.
- 98- هه مان ژيډهر، ل 81.
- 99- هه مان ژيډهر، ل 12.
- 100- جميلة بورحلة. ادب الخيال العلمي بين العلمية و الادبية، ص 234.
- 101- انظر عبد الملك مرتاض. في نظرية الرواية، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت، 1998. ص 93.
- 102- ايمى ابراهيم تعيلب. "شعرية العلم في الخطاب الشعري المعاصر: شعرية الفضاءات البينية"، مجلة الفصول، الهيئة المصرية العامة للكتاب، العدد 71، صيف. خريف. 2007. ص 100.
- 103- فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، ل 9.
- 104- هه مان ژيډهر، ل 76.
- 105- هه مان ژيډهر، ل 27.
- 106- هه مان ژيډهر، ل 38، 45، 46.
- 107- نه فيسا ئيسماعيل. تهكنيكا قهگيرانى د كورته چيروكين فازل عومهرى دا، ئيكه تيبيا نفيسكارين كورد، دهوك، 2005، ل 93.
- 108- نهوزت ئەحمەد عوسمان. رهگه زهكانى چيروك له داستانى (مەم و زين) ى خانى دا، 1999. ل 113.
- 109- فاضل عمر. رۆمانا به له چهك، ل 11.
- 110- هه مان ژيډهر، ل 52.
- 111- هه مان ژيډهر، ل 25.

Fabio Caiani. Innovation in the Novels of Muḥammad Barráda, Idwár AL-Kharrát, Ilyás Khūfi and Fuád AL-Takarli 1979-1999, PhD thesis, University of St. Andreus, 2004.

Georgios Koutsovoulos and others. " The genome of the tardigrade *Hypsibius dujardini*", The genome of *Hypsibius dujardini*, version 009, 2015. p. 1-36. <https://www.biorxiv.org/content/early/2015/12/01/033464.full.pdf+html>.

Oxford Advanced Learners Dictionary. (Online).

محمد العبد. "الخیال العلمي استراتیجیة سردیة"، مجلة الفصول، الهيئة المصرية العامة للكتاب، العدد 71، صیف. خریف، 2007، ص 28-47.

محمد عبدالله الیاسین. الخیال العلمي فی الادب العربي الحديث فی ضوء الدراسات المقارنة، رسالة ماجستر، كلية الاداب والعلوم الانسانية، جامعة البعث، 2008.

محمد عزام. الخیال العلمي فی الادب، دار طلاس، دمشق، ط1، 1994.

3.8. ژیدهر ب زمانئ ننگلیزی

Adam Roberts. The History of Science Fiction. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

الانسان المجفف: رواية الخيال العلمي والادبية

الملخص:

علي الرغم من ان رواية الخيال العلمي له تأريخ بعيد في الادب العالمي، لكن مصطلح "ادب الخيال العلمي" يعود الي بداية القرن العشرين. والذي عزز ظهوره وجود العديد من النصوص قبل تلك التأريخ. هناك اسباب كثيرة وراء ظهور هذا النوع، منها التقدم العلمي والثورة الصناعية. تأخر ظهوره في المجتمعات المتخلفة علميا وصناعيا، وقد يكون هذا هو سبب تأخره في منطقة بهدينان ايضا. يبدو ان رواية "مرووقئي بهلهچك" (الانسان المجفف)* اول مثال حقيقي من هذا النوع في منطقة بهدينان. لان هذه الرواية تعد اول محاولة جدية لكتابة ادب خيال علمي في السرد الكردي في بهدينان، هذا البحث محاولة لاعطاء صورة واضحة لمفهوم وسمات وخصائص هذا النوع الادبي بشكل عام. ايضا محاولة لتحديد خصائص رواية "مرووقئي بهلهچك". بما ان رواية الخيال العلمي هي محاولة ربط ومصالحة بين العلم والادب، فان الاسئلة الاساسية التي تتناولها هذه الورقة هي:

هل ان رواية موضوع البحث تمثل درجة الصفر في الكتابة؟ هل استطاع الكاتب الحفاظ علي الجانب الادبي في الرواية؟

بما ان ادب الخيال العلمي اصبح جنسا ادبيا مستقلا في الادب العالمي، فقد تم الاستعانة بمفهوم وسمات وخصائص ادب الخيال العلمي العالمي في هذه الورقة. وبعد التحليل والبحث حول اسئلة البحث، تم التوصل الي: علي الرغم من ان اللغة المستخدمة في هذه الرواية في بعض الاحيان تكاد تقترب من درجة الصفر في الكتابة، الا انه بشكل عام لم تكن كذلك. فالادبية واللغة غير المباشرة والعواطف والاحاسيس كان لها حيز واسع في الرواية. من ناحية الاسلوب والمضمون وعناصر الرواية، فقد تم الحفاظ علي الجانبين العلمي والادبي بشكل جيد، حيث استخدم كل منهما في خدمة الاخر. ولكن رغم هذا فان للادب مساحة اوسع في الرواية، بينما العلم استخدم في خدمة ادبية النص .

* قد تكون كلمة المجفف غير دقيقة للتعبير عن "بهلهچك"، لان الكلمة الاخيرة تعني شرائح البطيخ المجففة .

الكلمات الدالة: الانسان المجفف، ادب الخيال العلمي، درجة الصفر في الكتابة، الادبية، تارديجراد.

Dried Man: Science Fiction and Literary Features

Abstract:

Although science fiction has a long history in western literature, the appearance of the term was at the beginning of twentieth century. There were many texts before twentieth century, which were behind the appearance of the term. There are several reasons behind the emergence of this genre, such as: scientific development and the Industrial Revolution. The emergence of this genre in the societies whose scientifically and industrially undeveloped, was late, and this could be the reason behind its delayed in Bahdinan too. 'Mrovê Beleçek (dried man) * could be the first science fiction in Bahdinan and because of this, the paper attempted to illustrate concept and properties of this genre in general. Furthermore, it identified features of the novel 'Mrovê Beleçek. Because the science fiction is a kind of reconciliation between science and literature, consequently, this paper examined the questions: Does the novel 'Mrovê Beleçek represent the writhing degree zero? Does the writer maintain the features of literature in the novel? Because the science fiction became an independent literary genre in western literature, the paper depends on its notion and features. Through exploring the abovementioned questions, it became clear that the language of the novel in some paragraphs is about to be the writing degree zero, but in general the literary language has taken a wide space in the novel. in addition, in terms of the style, content and the elements of novel, both sides, science and literature have been maintained. Each side has served the other in good way. Finally, it can be inferred from the analyses that the literature has taken a wide space in the novel and science has been employed to serve literature.

* The translation of 'beleçek to dried could be inaccurate, because beleçek means dried melon slices.

Keywords: Dried man, Science fiction, The writing degree zero, Literary features, Tardigrade